

Розфарбований птах

Автор:

Єжи Косінський

Розфарбований птах

Єжи Косинский

Уявіть: хлопчик розмальовує птаха, щоб перетворити його на таку собі веселку в пір'ї, а потім відпускає. Інші птахи осліплені яскравими барвами, вони починають атакувати бідолаху, не вірячи, що той – член зграї. Пошматоване тіло розфарбованого птаха падає в траву, збираючи довкола себе дітей, які з цікавістю дивляться на труп. Жорстоко? Не для реалій Другої світової, коли шестирічний хлопчик, схожий чи то на цигана, чи то на єврея, опиняється в чужому селі. Він кличе маму, але її немає. Натомість малий бачить тільки смерть, насилля, знущання, збочення, кров, він сам стає жертвою середньовічної дикості та цькування...

Обережно, ненормативна лексика та сцени насильства!

Єжи Косинський

Розфарбований птах

Пам'яті моєї дружини Мері Гейворд Вейр, без якої навіть минуле втратило б сенс

І знав лиш Бог сивобородий, що це – тварини різної породи.

Маяковський

Опісля

Навесні 1963-го я відвідав Швейцарію разом зі своєю дружиною, народженою в Америці. Раніше ми вже проводили там відпустку, але того разу опинилися в країні з геть іншою метою: моя дружина кілька місяців змагалася з хворобою, яку вважали невиліковною, і приїхала до Швейцарії, щоб проконсультуватися з черговою групою спеціалістів. Ми розраховували залишитися там на деякий час, тож винайняли номер люкс у схожому на палац готелі, що велично стримів на березі озера старого фешенебельного курорту.

Серед постійних мешканців готелю була ватага заможних східноєвропейців, що оселилися в цьому містечку напередодні Другої світової війни. Всі вони покинули свою батьківщину ще до початку різанини, тож ніколи не боролися за свої життя. Затишно влаштувавшись у своїй швейцарській гавані, вони надавали самозбереженню не більшого значення, ніж буденному життю. Це переважно були літні люди, сімдесяти-, а то й вісімдесятирічного віку, неприкаяні пенсіонери, що завзято базікали про своє старішання і те, як щодня зменшується спроможність чи бажання жити на теренах готелю. Вони гаяли час у залах відпочинку та ресторанах або походжали приватним парком. Я часто вирушав за ними назирці, зупиняючись там, де й вони, перед портретами державних діячів, що жили в цьому готелі між світовими війнами; разом із ними я читав урочисті меморіальні дошки, що свідчили про численні міжнародні мирні конференції, які відбувалися в готельній залі зібрань після Першої світової війни.

Час від часу я заводив бесіду з кількома представниками цих добровільних вигнанців, та варто мені було торкнутися теми воєнних років у Центральній чи Східній Європі, вони негайно нагадували мені, що знають про війну небагато, та й те завдяки радіо і газетним звітам, адже приїхали до Швейцарії ще до початку того шаленства. Покликаючись на одну країну, де розташовувалася більшість концентраційних таборів, я наголошував, що в період із 1939-го до 1945-го лише мільйон людей загинули внаслідок суто військових дій, а п'ять із половиною мільйонів загарбники знищили. Понад три мільйони жертв були євреї, а третині не виповнилося навіть шістнадцяти. Ці втрати становили двісті тридцять мерців на тисячу людей, і нікому ніколи не вдасться порахувати, скільки ще були скалічені, травмовані, зламані фізично чи морально. Мої слухачі ввічливо кивали, визнавали, що завжди підозрювали, що знервовані репортери прибріхували у

звітах про табори і газові камери. Я запевняв їх у цьому, адже провів дитинство та юність у військовій та повоєнній Східній Європі; я знав, що справжні події були значно жорстокіші за будь-які химерні вигадки.

У ті дні, коли мою дружину ув'язнювали в шпиталі для досліджень, я винаймав машину та їздив світ за очі. Я мандрував елегантно наманікюреними швейцарськими шляхами, що звивалися серед полів, ряслих на приземкуваті сталеві та бетонні танкові пастки, насаджені тут упродовж війни, щоб завадити наближенню ворожих машин. Вони досі стояли на своїх місцях, крихкі захисники від нападу, який ніколи не відбувся, і здавалися недоречними та марними, як старезні вигнанці в готелі.

Часто по обіді я винаймав човен і безцільно веслував озером. У такі миті я найгостріше переживав власну ізоляцію: моя дружина, мій емоційний зв'язок з існуванням у Сполучених Штатах, помирала. Я підтримував контакт із залишками своєї родини в Східній Європі лише за допомогою поодиноких таємничих листів, що завжди залишалися на поталу цензора.

Дрейфуючи озером, я відчував, як мене переслідує безнадійність; не просто самотність чи страх перед дружининою смертю, а страждання, прямо пов'язане з порожнечою життя вигнанців і неефективністю післявоєнних мирних конференцій. Думаючи про меморіальні дошки, що прикрашали готельні стіни, я замислювався, чи автори мирних угод підписували їх добровільно. Події, що розгорталися після тих конференцій, не свідчили на користь такого припущення. Утім підстаркуваті вигнанці в готелі продовжували вірити, наче війна була загадковим відхиленням у світі доброзичливих політиків, чий гуманізм неможливо оскаржити. Вони не могли повірити, що деякі гаранті миру пізніше ставали ініціаторами війни. Через їхню невіру мільйони таких, як мої батьки і я, втрачали шанс на порятунок, змушені були пережити події, значно гірші за ті, що їх забороняли красномовні угоди.

Надзвичайна невідповідність між відомими мені фактами й туманним, нереалістичним поглядом вигнанців і дипломатів страшенно дратувала мене. Я почав знову вивчати своє минуле і вирішив змінити свою спеціалізацію із соціальних наук на художню літературу. Я знав, що, на відміну від політиків, які давали екстравагантні обіцянки утопічного майбутнього, художня література може зобразити життя таким, яким воно насправді було.

Приїхавши до Америки за шість років до цього європейського візиту, я твердо вирішив, що більше ніколи не поткну носа до країни, де провів воєнні роки. Те, що мені вдалося вижити, було винятковою випадковістю, і я завжди гостро усвідомлював, що сотні тисяч інших дітей були приречені на страту. Однак, попри усвідомлення цієї несправедливості, я ніколи не вважав себе продавцем особистої вини чи власних спогадів або літописцем того лиха, що випало на долю мого народу і мого покоління; я просто розповідав історії.

«...правда – єдине, в чому не відрізняються люди. Кожним із нас підсвідомо керує духовне бажання жити, прагнення жити за будь-яку ціну; ми хочемо жити тому, що живемо, тому, що цілий світ живе...» – написав єврей, в'язень концтабору, незадовго до своєї смерті в газовій камері. «Тут ми перебуваємо в товаристві смерті», – написав інший. «Вони татуюють новачків. Кожен дістає свій номер. Із цієї миті ти втрачаєш власне я і перетворюєшся на число. Ти більше не той, ким був раніше, а просто рухоме безмовне число... Ми наближаємося до своїх нових могил... тут, у концтаборах, панує залізна дисципліна. Наші мізки зробилися неповороткими, всі думки пораховано: неможливо досягнути цієї нової мови...»

Пишучи роман, я ставив собі за мету дослідити «цю нову мову» жорстокості та її наслідок – нову контр-мову страждання й розпачу. Книжку написано англійською, мовою, якою я раніше написав дві роботи з соціальної психології, відмовившись від рідної мови, коли покинув батьківщину. До того ж, враховуючи, що англійська залишалася новою для мене, я міг писати холоднокровно, звільнившись від відтінку емоційності, завжди властивого рідній мові.

Коли історія почала розвиватись, я зрозумів, що хочу розгорнути деякі теми, передавши їх серією з п'яти романів. Цей цикл із п'яти книжок зображатиме архетипні аспекти особистісних стосунків у суспільстві. Перша книжка мала стосуватися найуніверсальнішої та найдоступнішої з цих суспільних метафор: людину слід було зобразити у найвразливішому стані, в дитинстві, а суспільство – у найжахливішій формі, у стані війни. Я сподівався, що протиборство беззахисного індивіда і непереборного суспільства, дитини та війни, якнайліпше передаватиме суть антигуманних умов.

На додачу мені здавалося, що романи про дитинство вимагають максимального напруження уяви. А що ми не маємо доступу до того найчутливішого, найпершого періоду нашого життя, то нам доводиться відновлювати його, перш ніж дістати доступ до свого сучасного «я». Попри те, що всі романи підштовхують нас до такого перенесення, змушують нас пізнати самих себе як

іншу істоту, зазвичай значно важче уявити себе дитиною, ніж дорослим.

Почавши писати, я згадав «Птахів», сатиричну п'єсу Аристофана[1 - Видатний давньогрецький поет, «батько комедії», для його творів характерна гостра політична сатира. – Тут і далі прим. пер.]. Головний герой, чим прототипом було кілька видатних діячів древніх Афін, залишився анонімним в ідилічному світі природи «країни неквапливого, прекрасного відпочинку, де кожен може спати в безпеці й вирощувати собі пір'я». Мене приголомшила доречність та універсальність цієї умови, яку Аристофан записав понад дві тисячі років тому.

Аристофанове символічне використання птахів, що дали йому змогу писати про реальні події та людей без обмежень, з якими зазвичай зіштовхуються ті, що описують історію, здалося особливо вдалим, коли я поєднав його зі звичками селян, які бачив у дитинстві. Однією з улюблених розваг мешканців села було вполювати пташку, пофарбувати її пір'ячко й відпустити до своєї зграї. Коли ці яскраво забарвлені створіння поверталися в пошуках захисту до своїх друзів, інші птахи, вважаючи їх загрозливими чужинцями, кидалися і рвали вигнанців, аж поки не вбивали їх. Я теж вирішив обрати за декорації для своєї роботи галузь міфів, вигадану сучасність без часу, необмежену географією чи історією. Мій роман називатиметься «Розфарбований птах».

А що я вважав себе суто оповідачем історій, то в першому виданні «Розфарбованого птаха» інформації про мене було мінімум, а давати інтерв'ю я відмовлявся. Утім такий стан речей призвів до конфлікту. Доброзичливі письменники, критики і читачі шукали факти, що свідчили б на користь автобіографічності роману. Вони хотіли віддати мені роль представника нашого покоління, особливо тих, що пережили війну; проте для мене виживання було особистим вчинком, який давав уцілілому право говорити тільки про себе. Я відчував, що факти мого життя і походження не слід використовувати заради перевірки автентичності книжки і так само не слід заохочувати ними читача взятися за «Розфарбованого птаха».

На додачу тоді я відчув і відчуваю тепер, що вигадка та автобіографія – зовсім різні форми. Автобіографія підкреслює одне життя: читача запрошують поспостерігати за існуванням іншої людини і заохочують порівняти з ним власне. З іншого боку, вигадане життя запрошує читача до співпраці: він не просто порівнює; він насправді опиняється у вигаданій ролі, поглиблюючи її згідно з власним досвідом, власними можливостями креативності та уяви.

Я не зраджував свого рішення, що життя роману не залежатиме від мого. Я заперечував, коли численні іноземні видавці відмовлялися публікувати «Розфарбованого птаха», не подавши в передмові чи епілозі уривки з мого приватного спілкування з одним із моїх перших іншомовних видавців. Вони сподівалися, що ці уривки пом'якшать враження від книжки. Я написав ті листи, щоб пояснити, а не пом'якшити образи роману; протиснувшись між читачем та книжкою, вони порушили б цілісність роману, запхали б мою негайну присутність у роботу, що збиралася залишатися незалежною. У виданні «Розфарбованого птаха» в м'якій обкладинці, що вийшло за рік після першодруку, взагалі не було моєї біографії. Можливо, саме тому безліч шкільних читацьких списків називали Косинського не сучасним письменником, а покійним.

***

Після виходу «Розфарбованого птаха» у Сполучених Штатах і Західній Європі (роман ніколи не публікували на моїй батьківщині й не дозволяли на її території) деякі східноєвропейські газети та журнали почали кампанію проти нього. Попри свої ідеологічні розбіжності, чимало журналів атакували мене одними й тими самими уривками з роману (зазвичай вирваними з контексту) та перекрученими сценами, щоб підтримати свої звинувачення. Глумливі редакторські статті в підконтрольних державі виданнях звинувачували американську владу, яка начебто найняла мене написати «Розфарбованого птаха», переслідуючи приховані політичні цілі. Очевидно, автори цих статей не знали, що кожна надрукована в Сполучених Штатах книжка мусить бути зареєстрована в Бібліотеці Конгресу і отримати номер бібліотечного каталогу, який незаперечно свідчатиме, що уряд Сполучених Штатів дотував її публікацію. На противагу цьому антирадянські періодичні видання виокремлювали позитивне світло, в якому, як вони стверджували, я зобразив російських солдатів; і цим доводили, що роман намагається виправдати радянську присутність у Східній Європі.

Здебільшого східноєвропейський осуд стосувався сумнівної конкретики роману. Хоча я намагався зробити так, щоб імена людей та місця, згадувані в книжці, не могли асоціюватися лише з якоюсь однією національною групою, мої критики звинувачували «Розфарбованого птаха» в тому, що це наклепницький документальний роман з життя легко впізнаваних громад протягом Другої світової війни. Деякі наклепники навіть наполягали, що мої натяки на фольклор чи народні звичаї з безсоромними деталями – карикатура на конкретно їхні рідні місця. Водночас інші продовжували атакувати роман за спотворення народних традицій, паплюження репутації селян і посилення пропагандистської зброї

ворогів країни.

Як я дізнався пізніше, різноманітна критика була частиною великомасштабної спроби екстремістської націоналістичної групи створити в моїй рідній країні атмосферу небезпеки й розколу, щоб змусити залишки єврейського населення покинути Державу. Газета «Нью-Йорк таймс» повідомила, що «Розфарбованого птаха» засудили як пропаганду реакціоністські сили, що «шукають збройного врегулювання справ зі Східною Європою». Є якась іронія в тому, що роман почав набувати ролі, схожої на роль свого головного героя, хлопчика, корінного жителя, що став чужим, цигана, якого вважають ватажком згубної зграї, здатного накласти прокляття на кожного, хто перейде йому дорогу.

Кампанія проти книжки, що розпочалася в столиці, незабаром перекинулася на весь народ. За кілька тижнів з'явилися декілька сотень статей і лавина пліток. Контрольована державою телевізійна мережа розпочала серіал «Слідами "Розфарбованого птаха"», показуючи інтерв'ю з людьми, що, можливо, контактували зі мною чи моєю родиною у воєнні роки. Журналіст читав уривок із «Розфарбованого птаха», а потім представляв людину, яка стверджувала, що вигаданий персонаж списаний з неї. Просторікуючи, ці розгублені, часто неосвічені свідки, налякані тим, що мали зробити, гнівно засуджували книжку та її автора.

Один з наймайстерніших та найповажніших європейських письменників прочитав «Розфарбованого птаха» у французькому перекладі і похвалив його у своєму огляді. Незабаром тиск уряду змусив його відмовитися від своєї думки. Письменник опублікував своє виправлене враження, а потім додав «Відкритого листа до Єжи Косинського», який з'явився в журналі, де він був редактор. У листі він застерігав мене, що я, як один лауреат численних премій, що теж проміняв свою рідну мову на ворожу балачку й похвалу декадентського Заходу, закінчу своє життя, перерізавши собі горло в якомусь убогому готелі на Рив'ері.

Коли вийшов друком «Розфарбований птах», моїй матері, моїй єдиній уцілілій кровній родичці було вже за шістдесят, і вона пережила дві протиракові операції. Щойно провідна місцева газета довідалася, що вона досі живе в містечку, де я народився, там одразу ж надрукували брехливу статтю, в якій її називали матір'ю ренегата, підбурювача місцевих зелотів[2 - Соціально-політична та релігійна течія в Юдеї, що виникла в епоху Маккавеїв у другій половині I століття до н. е. і оформилася остаточно в середині I століття н. е. Була одним із розгалужень руху фарисеїв. Непримиренні супротивники римлян, відіграли

провідну роль у Першій юдейсько-римській війні.], і натовпи розлючених містян зібралися біля її будинку. Викликана материною доглядальницею міліція приїхала, проте ледаче стояла, вдаючи, наче контролює вігілантів[3 - Особистості або групи, мета яких – переслідування осіб, обвинувачених у справжніх чи вигаданих злочинах, що не дістали заслуженого покарання, в обхід правових процедур.].

Коли старий шкільний товариш зателефонував мені до Нью-Йорка, щоб обачно розповісти, що коїться, я мобілізував усю наявну підтримку міжнародних організацій, яку зміг, однак ще кілька місяців здавалося, що вона не надто допомагає, адже розгнівані мешканці містечка, які навіть не читали моєї книжки, продовжували свої атаки. Урешті-решт представники влади під тиском стурбованих організацій за межами країни наказали місцевій владі перевезти мою матір до іншого міста. Там вона залишалася кілька тижнів, поки нападки вщухли, а потім переїхала до столиці, покинувши все своє майно. Заручившись підтримкою деяких друзів, я зміг дізнатися, де вона живе, і регулярно надсилати їй гроші.

Попри те, що більшість членів її родини були знищені в країні, яка тепер цькувала її, моя матір відмовилася емігрувати, наполягаючи, що хоче померти і бути похованою поруч із моїм батьком, у країні, де вона народилася і де страждав увесь її народ. Коли вона померла, цю смерть перетворили на привід для соромлення й залякування її друзів. Влада не дозволяла публічних оголошень про похорон, а простий некролог з'явився аж за кілька днів після поховання.

У Сполучених Штатах повідомлення газет про ці іноземні атаки спровокували шквал анонімних листів з погрозами від натуралізованих східноєвропейців, які відчували, що я зганьбив їхніх земляків і обмовив етнічний спадок. Здавалося, майже ніхто з анонімних авторів листів не читав «Розфарбованого птаха»; вони здебільшого, мов папуги, повторювали слова східноєвропейських нападників, отримані з других рук у виданнях для emigre[4 - Емігрантів (фр.)].

Одного дня, коли я був у своїй мангеттенській квартирі один, у двері подзвонили. Вирішивши, що це служба доставлення, на яку чекав, я відразу відчинив. Двійко безцеремонних чоловіків у важких плащах заштовхнули мене в кімнату, гупнувши за собою дверима. Вони притиснули мене до стіни й ретельно обшукали. Вочевидь знітившись, один із них витягнув із кишені газетну вирізку. Це була стаття «Нью-Йорк таймз» про східноєвропейські нападки на

«Розфарбованого птаха», з розмитою копією моєї фотографії. Мої нападники, викрикуючи щось про «Розфарбованого птаха», почали погрожувати побити мене шматком сталеві труби, загорнутої в газету, яку витягнули з рукава плаща. Я запротестував, що не писав цієї книжки; чоловік на світліні, сказав я, – мій кузен, з яким мене часто плутають. Я додав, що він вийшов, але ось-ось повернеться. Коли вони сіли на канапу, де збиралися дочекатися його, не випускаючи зброї з рук, я поцікавився, чого вони хочуть. Один з них відповів, що вони прийшли покарати Косинського за «Розфарбованого птаха», книжку, яка спаплюжила їхню країну і висміяла їхній народ. Попри те, що вони живуть у Сполучених Штатах, запевнив він мене, вони залишаються патріотами. Незабаром до них приєднався ще один чоловік, що лаяв Косинського, переходячи на сільський діалект, який я легко впізнав. Я зберігав мовчання, розглядаючи широкі обличчя селян, їхні кремезні тіла та плащі, в які вони ледве втиснулися. Покоління, віддалене від халуп під очеретяним дахом, хащів болотяної трави і плугів, яких тягнули воли, досі залишалось тими селянами, що їх я колись знав. Здавалося, наче вони зійшли зі сторінок «Розфарбованого птаха», і на мить я відчув себе їхнім володарем. Якщо це справді були мої персонажі, природно, що їм слід було навідатися до мене, тож я дружньо запропонував їм горілки, яку спершу неохоче, вони, втім, жадібно випили. Поки вони пили, я взявся прибирати розкидані дрібнички на книжковій полиці, а потім досить спритно витягнув невеличкий револьвер з-поза двотомника «Словника американізмів», що стояв у самому кінці полиці. Я наказав чоловікам кинути їхню зброю і підняти руки; щойно вони послухалися, я взяв фотоапарат. Із револьвером в одній руці та камерою в другій швидко зробив півдесятка фотографій. Я повідомив, що ці кадри засвідчать їхню особу, якщо я колись вирішу звинуватити їх у зломі та спробі нападу. Вони просили мене пожаліти їх; зрештою, заблагали вони, вони не поранили ані мене, ані Косинського. Я вдав, наче обмірковую почуте, і кінець кінцем відповів, що раз їхні світліни збережено, то не маю більше причин затримувати їх персонально.

Це був не єдиний інцидент, в якому я відчуваю відлуння східноєвропейської ганебної кампанії. Кілька разів до мене чіплялися за межами мого помешкання або в гаражі. Три чи чотири рази незнайомці впізнавали мене на вулиці й кидали ворожі або образливі фрази. На концерті на пошану видатного піаніста, народженого на моїй батьківщині, зграя патріотичних старих жінок напала на мене зі своїми парасольками, вигукуючи сміховинні образи. Навіть тепер, через десять років після видання «Розфарбованого птаха», громадяни моєї колишньої країни, де роман залишається забороненим, все ще звинувачують мене в зраді, трагічно не підозрюючи, що свідомо обманюючи народ, влада підкидає хмизу у вогонь їхніх упереджень, віддаючи їм на поталу жертв того ж режиму, від якого

ледве врятувався мій головний герой, хлопчик.

Минув приблизно рік після виходу «Розфарбованого птаха» – і ПЕН-клуб, міжнародна літературна організація[5 - Міжнародна неурядова організація, що об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів і створена з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; акцентує увагу на ролі літератури в розвитку взаєморозуміння і світової культури; бореться за свободу слова, захищає права письменників. Тепер охоплює також представників інших жанрів, таких як журналісти й історики.], звернулася до мене у справі молоді поетки з моєї батьківщини. Вона приїхала до Америки через складну операцію на серці, що, на жаль, не вдалася так, як на це сподівалися лікарі. Дівчина не розмовляла англійською, і ПЕН-клуб повідомив мене, що протягом кількох перших місяців після операції їй знадобиться допомога. Їй було трохи за двадцять, але вона вже видала декілька поетичних збірок і вважалася однією з найперспективніших молодих письменників. Я вже кілька років знав і захоплювався її творчістю, тож радів нагоді познайомитися з нею.

Кілька тижнів, поки вона одужувала в Нью-Йорку, ми разом гуляли містом. Я часто фотографував дівчину на тлі мангеттенського парку і хмарочосів. Ми стали близькими друзями, і вона подала на продовження візи, але консульство відмовилося поновити документи. Не бажаючи назавжди покинути свою мову і родину, вона не мала іншого виходу, ніж повернутися додому. Пізніше я через третю особу отримав від неї листа, в якому вона попереджала, що національна спілка письменників довідалася про нашу близькість і тепер вимагала від неї написати коротку історію про нью-йоркське знайомство з автором «Розфарбованого птаха». Ця оповідь зобразить мене людиною, позбавленою моралі, відступником, що заприсягся очорнити всі ідеали її батьківщини. Спершу вона відмовилася писати; сказала їм, що не знає англійської, ніколи не читала «Розфарбованого птаха» і жодного разу не обговорювала зі мною політику. Однак її колеги продовжували нагадувати їй, що спілка письменників уможливила операцію і платила за медичний догляд після неї. Вони наполягали, що дівчина як перспективна поетка має неабиякий вплив на молодь і мусить виконати свій патріотичний обов'язок та письмово напосістися на чоловіка, що зрадив її країну.

Друзі надіслали мені літературний щотижневик, в якому вона написала необхідну наклепницьку оповідь. Я намагався зв'язатися з нею через спільних друзів і переказати, що розумію, що через інтриги вона опинилася в

безвихідному становищі, але дівчина так ніколи і не відповіла мені. За кілька місяців я довідався, що в неї стався летальний серцевий напад.

***

Огляди могли хвалити чи ганьбити роман, але в західній критиці завжди чулася якась нотка занепокоєння. Американські та британські критики здебільшого не схвалювали мої описи хлопчикових пригод, пояснюючи це тим, що вони занадто докладно зупинялися на жорстокості. Багато хто відкидав автора так само, як роман, стверджуючи, що я використав жахіття війни на догоду власній хворій уяві. З приводу святкування двадцятип'ятиріччя Національної книжкової премії поважний сучасний американський романіст написав, що книжки на кшталт «Розфарбованого птаха» з їхньою безпросвітною жорстокістю не обіцяють нічого доброго майбутньому англomовних романів. Інші критики сперечалися, що ця книжка – просто особисті спогади; вони наполягали, що з сировини пошматованої війною Східної Європи будь-хто міг створити сюжет, переповнений жахливою драматичністю.

Правду кажучи, жоден із тих, хто вирішив вважати цю книжку історичним романом, не завдав собі клопоту звернутися до фактичних джерел. Особисті згадки вцілілих і офіційні документи війни були або невідомі, або неважливі для моїх критиків. Схоже, жоден із них не витратив кілька хвилин, щоб прочитати легкодоступні свідчення, наприклад розповіді дев'ятирічної дитини, що вижила й описувала покарання, призначені східноєвропейському селу, де переховували ворогів Райху. «Я бачила, як німці прибули разом із калмиками, щоб утихомрити селян, – писала вона. – Це була жахлива сцена, що житиме в моїй пам'яті до самої смерті. Оточивши село, вони почали гвалтувати жінок, а потім віддали команду спалити все до пня разом з усіма мешканцями. Збуджені варвари принесли до кожного будинку голешки, а тих, хто тікав, стріляли або кидали в полум'я. Вони вихоплювали в матерів маленьких дітей і кидали їх у вогонь. А коли вбиті горем жінки бігли, щоб урятувати своїх діточок, вони стріляли їм спершу в одну ногу, а потім у другу. Вони вбивали їх, тільки змусивши настраждатися. Та оргія тривала цілий день. Лише ввечері, коли німці поїхали, селяни сповзлися до села, щоб урятувати те, що залишилося. Перед нашими очима відкрилося жахіття: дерев'яні хати тліли, а поблизу будиночків лежали згорілі тіла. Поля позаду села були вкриті мерцями; тут матір із дитиною на руках і вкритим її мозком обличчям; там десятирічний хлопчик із підручником у руці. Усіх мертвих ми поховали в п'ятьох загальних могилах». Кожному селу Східної Європи знайомі ці події, сотні поселень постраждали від схожої долі.

В інших документах начальник концентраційного табору без вагань визнає: «Правило наказувало дітей вбивати відразу, адже вони були занадто молоді, щоб працювати». Інший комендант констатує, що за сорок сім днів він підготував до відправлення в Німеччину майже сто тисяч предметів одягу, що належав замордованим у газових камерах єврейським дітям. Щоденник, який належав євреєві – обслушникові газової камери, зафіксував таке: «Із сотні циган, що помирали в таборі щодня, майже половина була діти». А інший єврей-обслушник описує, як вартові СС[6 - Військово-поліційна організація Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.] розв'язно пхалися до інтимних частин кожної дівчинки-підлітка, яку перестривали дорогою до газової камери.

Можливо, найкращим доказом того, що я не перебільшував жахливість і брутальність, якою відрізнялися військові роки у Східній Європі, стане той факт, що дехто з моїх старих шкільних друзів, яким удалося отримати контрабандні примірники «Розфарбованого птаха», називали роман пасторальною історією, схожою на ті, які довелося під час війни пережити багатьом із них чи їхнім родичам. Вони докоряли мені за те, що я розбавив історичну правду, і звинувачували у схильності до англосаксонської чутливості, чиїм єдиним досвідом національних катаклізмів була громадянська війна на сто років раніше, коли зграї покинутих дітлахів тинялися спустошеним Півднем.

Мені складно було заперечувати таку критику. У 1938-му приблизно шістдесят членів моєї родини відвідали нашу останню щорічну зустріч. Серед них були видатні вчені, філантропи, лікарі, юристи і фінансисти. Із них усіх Війну пережили лише троє. До того ж мої матір із батьком пережили Першу світову війну, Російську революцію і репресії нацменшин у двадцятих і тридцятих роках. Майже кожен прожитий ними рік був позначений стражданнями, розлученням сімей, каліцтвом та смертю коханих, але навіть вони, побачивши так багато, не були готові до звірств, яким дали волю у 1939-му.

Під час Другої світової війни вони жили в постійній небезпеці. Існування людей, змушених майже щодня шукати нової схованки, перетворилося на страх, втечу і голод; тривале перебування серед незнайомих, занурення в чужі життя з метою замаскувати власні лише підсилювали безконечне почуття викорчуваності. Пізніше моя матір розповіла мені, що, навіть фізично опинившись у безпеці, вони постійно страждали від думки, що їхнє рішення відіслати мене подалі було хибне; що, можливо, мені безпечніше було б з ними. Не існує слів, казала вона, які можуть описати їхні страждання, коли вони бачили, як маленьких дітей зганяли в поїзди, що прямували в печі чи в страхітливі спеціальні табори,

розкидані країною.

Саме заради них і заради схожих на них людей я вирішив написати художній твір, який передасть і, можливо, віджене жахіття, що здавалися їм такими невимовними.

***

Після батькової смерті матір віддала мені сотні невеличких записників, які він зберігав протягом війни. Навіть тікаючи, сказала вона, ніколи по-справжньому не вірячи, що зможе вижити, мій батько якимось дивом зміг записати широкі нотатки своїх досліджень вищої математики витонченим мініатюрним почерком. Насамперед він був філолог і прихильник класицизму, але під час війни лише математика дарувала йому розраду від щоденної дійсності. Лише загортаючись у галузь чистої логіки, абстрагуючись від світу літер з їхніми беззастережними коментарями людських справ, мій батько міг вийти за межі відразливих подій, що оточували його щодня.

Коли мій батько помер, матір почала шукати в мені якісь відбитки його характеру і темпераменту. Спершу її засмучувало те, що я на протигагу батькові вирішив публічно висловлюватися через письмо. Усе своє життя мій батько постійно відмовлявся виступати на публіці, давати лекції, писати книжки чи статті, адже вірив у недоторканність самотності. Для нього найкориснішим життям жив той, кого не помітив навколишній світ. Він був переконаний, що творча особистість, чие мистецтво притягує до неї цілий світ, платить за успіх своєї роботи власним щастям і щастям коханих людей.

Батькове прагнення до анонімності було частиною довічної спроби створити власну філософську систему, до якої більше ніхто не матиме доступу. Я, для кого вигнання й анонімність були в дитинстві фактом буденності, навпаки, відчував необхідність створити вигаданий світ, до якого матиме доступ кожен.

Попри батькову недовіру до написаного, саме він уперше мимохіть порадив мені писати англійською. Після мого переїзду до Сполучених Штатів, демонструючи ту саму терплячість і ретельність, з якою він зберігав записники, батько узявся до серії щоденних листів до мене, де в найменших деталях пояснював найтонші особливості англійської граматики та ідіом. Ці лекції, надруковані на папері для авіапошти, з філологічною турботою про точність ніколи не розповідали

особистих чи місцевих новин. Мабуть, було небагато такого, чого життя мене ще не навчило, запевняв батько, і він не мав свіжих здогадок, які можна було б передати синові.

Тоді мій батько вже пережив кілька серйозних серцевих нападів, а його зір почав слабшати, зменшуючи поле бачення до картинки завбільшки з четверть аркуша. Він знав, що життя наближається до кінця і, мабуть, відчував, що єдиний подарунок, який може мені зробити, – це передати свої знання англійської, вдосконалені та збагаченні навчанням протягом цілого життя.

Лише дізнавшись, що більше ніколи не побачу його знову, я зрозумів, як добре він знав мене і як міцно він мене любив. Він доклав неабияких зусиль, щоб сформулювати кожен лекцію відповідно до мого особливого складу розуму. Приклади використання англійських слів, які він обирав, завжди належали поетам і письменникам, якими я захоплювався, і, відповідно, стосувалися тем та ідей, якими я особливо цікавився.

Батько помер до того, як вийшов друком «Розфарбований птах», і ніколи не побачив книжки, в яку зробив значний внесок. Тепер, перечитуючи ті листи, я розумію глибину мудрості свого батька: він хотів заповісти мені голос, який зміг би скерувати мене в новій країні. Ця спадщина, напевно, сподівався він, дозволить мені вільно і сповна брати участь у житті країни, де я вирішив будувати своє майбутнє.

***

Кінець шістдесятих відзначився у Сполучених Штатах послабленням соціальних і мистецьких обмежень; і коледжі та школи почали вносити «Розфарбованого птаха» у списки додаткового читання курсів сучасної літератури. Студенти й викладачі часто писали мені та надіслали кілька семестрових статей та есеїв, що стосувалися книжки. Для багатьох моїх юних читачів герої та події роману здавалися схожими на людей і ситуації з їхнього власного життя; книжка пропонувала топографію для тих, хто вважав наш світ полем битви між ловцями і пташками. Ці читачі, переважно представники нацменшин і ті, хто знаходив у собі соціальні вади, впізнавали у хлопчиковій боротьбі певні елементи власних обставин і вбачали в «Розфарбованому птахові» відбитки власних змагань за інтелектуальне, емоційне чи фізичне виживання. Вони бачили, що хлопчикові злидні на болотах і в лісах продовжувалися в гетто та містах інших континентів,

де колір шкіри, мова й освіта позначали на все життя «сторонніх», вільних духом мандрівників, яких «свої», могутня більшість, боялися, виганяли й атакували. Водночас інша група читачів береться до роману, сподіваючись, що він розширить їхні уявлення, пропустивши їх до потойбічного, схожого на Босхів[7 - Нідерландський живописець, один із найвідоміших майстрів Північного Відродження.], пейзаж.

***

Сьогодні від створення «Розфарбованого птаха» мене відділяють роки, і я відчуваю невпевненість у його існуванні. Останнє десятиріччя навчило мене ставитися до книжки з відчуженістю критика; однак суперечки, викликані романом, і зміни, які він породив у моєму власному житті й життях моїх близьких, змушують мене поставити собі запитання: якою була першопочаткова мета його написання?

Я не передбачав, що роман заживе власним життям, що замість літературного виклику він стане загрозою для життів моїх близьких. Для тих, хто керує моєю батьківщиною, цей роман, як пташка, яку вигнали зі зграйки; вони вполювали її, розфарбували крильця і відпустили; а я просто стояв і дивився, як вона мститься, сіючи спустошення. Якби я передбачив, що з цього вийде, то, можливо, не написав би «Розфарбованого птаха». Але книжка, як і хлопчик, пережила нападки. Прагнення вижити нестримне від природи. Невже уяву можна втримати у в'язниці ліпше, ніж хлопчика?

Місто Нью-Йорк, 1976-й

Єжи Косинський

1

У перші тижні Другої світової війни батьки відправили свого шестирічного сина з великого східноєвропейського міста, як і тисячі інших дітей, до притулку в віддаленому селі.

Чоловік, що подорожував на схід, за солідну винагороду погодився знайти дитині тимчасових названих батьків. Не маючи особливого вибору, батьки довірили йому хлопчика.

Відсилаючи свою дитину геть, батьки вірили, що лише так зможуть забезпечити її виживання у війні. Через довоєнну антинацистську діяльність хлопчикова тата, їм самим довелося шукати укриття, щоб урятуватися від примусових робіт у Німеччині чи ув'язнення в концентраційному таборі. Вони хотіли врятувати дитя від цих небезпек і сподівалися, що кінець кінцем родина возз'єднається.

Однак події зруйнували їхні плани. У військовій та окупаційній плутанині з безперервним переміщенням населення батьки втратили контакт із чоловіком, що повіз їхнього сина в село. Їм довелося змиритися з можливістю більше ніколи не побачити дитини.

Тим часом хлопчикова названа матір померла за два місяці після його приїзду, і дитині довелося самотійно блукати від одного села до іншого, де йому, бувало, давали притулок, а траплялося, гнали геть.

Села, в яких йому довелося провести чотири роки, етнічно відрізнялися від його рідних місць. Місцеві селяни, що жили відокремлено й одружувалися лише з місцевими, мали світлу шкіру, біляве волосся й сині або сірі очі. А хлопчик був смаглявий, темноволосий і чорноокий. Він розмовляв мовою освічених людей, мовою, якої східні селяни майже не розуміли.

Його вважали волоцюжкою циганського або єврейського походження, а переховування циганів або євреїв, чие місце було в гетто або таборах смерті, наражало цілу громаду та кожного її члена на найсуворіше покарання з боку німців.

Села цього регіону століттями залишалися забутими Богом і людьми. Неприступні й віддалені від міст, вони існували на задвірках Східної Європи. Там не було шкіл і шпиталів, туди не постачали струм і проклали лише кілька брукованих доріг та мостів. Люди жили невеличкими поселеннями, так само як їхні пращури. Селяни поколіннями володіли річками, лісами й озерами. Єдиним законом була одвічна перевага сильнішого й заможнішого над слабшим та біднішим. Розділених католицькими та православними обрядами людей поєднували тільки безмежні забобони й незліченні хвороби, від яких однаково

страждали і люди, і тварини.

Селяни не випадково були неосвічені та брутальні. Землі тут були неродючі, а клімат жорстокий. Річки, де майже не було риби, часто затоплювали пасовиська і поля, перетворюючи їх на болота. Просторі заболочені території та трясовини вгризалися в ці землі, а в густих лісах звично знаходили собі притулок зграї заколотників і злочинців.

Німецька окупація цієї частини країни лише посилила її вбогість та відсталість. Селянам доводилося віддавати значну частину мізерного врожаю регулярній армії та партизанам. Якщо хтось відмовлявся це робити, каральні рейди перетворювали села на жеврійні руїни.

Я жив у Мартиній хатинці, сподіваючись, що батьки ось-ось заберуть мене додому. Сльози не допомагали, і Марта не звертала уваги на мої рюмсання.

Вона була стара й завжди така згорблена, наче збиралася переломитися навпіл, але не могла. Її довге, ніколи не зачесане волосся сплуталося в незліченну кількість товстих кіс, які неможливо було розплести. Вона називала їх ковтунами. Диявольські сили оселилися в тих ковтунах, сплутуючи їх та змушуючи її старішати.

Вона сновигала туди-сюди, спираючись на шишкуватий ціпок, і бурмотіла щось незрозумілою мені мовою. Її маленьке висохле личко вкривало павутиння зморщок, а шкіра була червонувато-брунатна, наче перепечене яблуко. Її худорляве тіло постійно здригалося, немов усередині дмухав вітер, пальці на кістлявих руках із покрученими хворобою суглобами завжди тремтіли, а голова на довгій хирлявій шиї смикалася в усі боки.

Бачила Марта погано. Вона глипала на світ крізь крихітні щілинки під густими бровами. Її повіки скидалися на борозни в глибоко зораній землі. З кутиків очей завжди сочилися сльози та проторованими доріжками стікали донизу, де змішувалися з липкими нитками, що звисали з носа, і пінистою слиною на губах. Стара була схожа на сіро-зелений наскрізь гнилий гриб-дощовик, що чекає на останній порив вітру, щоб вибухнути зсередини чорним сухим тліном.

Спочатку я боявся її і заплющував очі, коли вона наближалася. Відчував лише огидний сморід її тіла. Вона завжди спала вбраною. Казала, що одяг – найкращий

захист від численних хвороб, які заносить до кімнати свіже повітря.

Марта стверджувала, що для того, щоб залишатися здоровим, слід митися не частіше, ніж двічі на рік, на Різдво та Великдень, та навіть тоді не варто докладати надмірних зусиль чи роздягатися. Гарячою водою вона користувалася лише для того, щоб розпарити численні мозолі, викривлені кісточки та врослі нігті на шишкуватих ногах, які відмочувала раз чи двічі на тиждень.

Вона часто гладила мое волосся старими, тремтячими руками, схожими на садові граблі. Вмовляла мене погратися у дворі й потоваришувати з домашніми тваринами.

Урешті-решт я збагнув, що вони не такі небезпечні, як здавалися. Я пригадував історії про них, які нянька читала мені з книжки з картинками. Ці тварини жили своїм життям, любили та сварилися, й сперечалися власною мовою.

Кури юрмилися біля курника і, штовхаючись, тягнулися до зерна, яке я їм кидав. Деякі розгулювали парами, інші дзьобали слабших і самотньо хлюпалися в дощових калюжах або ошатно розпушували пір'я, сідаючи на яйця, й хутко засинали.

У дворі відбувалися дивні речі. Вилупившись з яець, чорні та жовті курчата самі скидалися на яйця на тоненьких довгих ніжках. Якось до зграї приєднався самотній голуб. На нього тут, вочевидь, не чекали. Коли він приземлився між курчатами, піднявши крилами порохи, пташенята налякано кинулися навтьоки. А коли він узявся залицятися, подріботівши ближче й гортанно воркуючи, кури залишалися негостинними й дивилися на чужинця з презирством. Варто йому було підійти ближче, вони незмінно квохтали і тікали.

Одного дня, коли голуб звично намагався поспілкуватися з курками і курчатами, від хмари відірвався невеличкий чорний силует. Кури з галасом кинулися до клуні й курника. Чорний клубок каменем упав на зграю. Лише голуб не мав, де заховатися. Перш ніж він устиг хоча б розправити крила, сильна птаха з міцним загнутим дзьобом притиснула його до землі і вдарила. Кров бризнула на голубине пір'я. Марта вибігла з хатинки, розмахуючи ціпком, але шуліка плавно злетів, несучи в дзьобі мертве голубине тільце.

У маленькому, спеціально загородженому камінням садочку Марта тримала змію. Та звивисто повзала серед листя, змахуючи роздвоєним язиком, наче прапором на військовому параді. Здавалося, навколишній світ анітрохи не займав змію; я ніколи не розумів, чи помічає вона мене.

Якось змія заховалася глибоко серед моху на своїй приватній території і довго залишалася там без їжі та води, займаючись якимись дивними таємничими справами, про які навіть Марта воліла не говорити. Коли вона нарешті з'явилася знову, її голова блищала, мов змащена олією сливка. Далі на нас чекала неймовірна вистава. Змія застигла, і лише повільне тремтіння охоплювало її скручене кільцями тіло. Потім вона без поспіху вилізла зі своєї шкіри, одразу якось схуднувши та помолодшавши на виду. Вона більше не розмахувала язиком і, схоже, чекала, поки нова шкіра затвердіє. Стара напівпрозора оболонка лежала поруч, і нею вже маршували зухвалі мухи. Марта шанобливо підняла шкіру і заховала її в таємне місце. Вона володіла чудодійними лікувальними властивостями, але бабусенція сказала, що я замалий, щоб це зрозуміти.

Ми з Мартою зачудовано спостерігали за цими метаморфозами. Вона розповіла мені, що душі людей так само покидають тіла і летять до Господніх ніг. Після цієї довгої подорожі Бог бере їх Своїми теплими руками, оживляє Своїм диханням, а потім або перетворює на святих янголів, або кидає в пекло, де їх вічно мучитимуть вогнем.

До хатинки часто навідувалася маленька руда білочка. Пообідавши, вона витанцьовувала на подвір'ї, розмахувала хвостом, тихенько пищала, крутилася, стрибала і лякала курчат та голубів.

Білочка щодня приходила в гості, сиділа в мене на плечі, цілувала вуха, шию та щоки і легенько посмикувала за волосся. Награвшись, вона тікала, повертаючись до лісу полями.

Якось я почув голоси й побіг до сусіднього пагорба. Заховавшись у кущах, я нажахано побачив, що якісь сільські хлопці женуться за моєю білочкою полем. Несамовито тікаючи, вона намагалася дістатися до схованки в лісі. Хлопчаки кидали перед нею каміння, щоб відрізати шлях до дерев. Крихітне створіння втрачало сили, стрибки робилися коротшими й повільнішими. Урешті-решт діти схопили тваринку, але вона хоробро продовжувала борстися й кусатися. Тоді діти, схилившись над своєю здобиччю, вилили на неї щось із бляшанки. Відчуваючи, що зараз станеться щось жахливе, я розпачливо намагався

вигадати, як врятувати свого маленького друга. Але було вже запізно.

Один із хлопчиків дістав із бляшанки, що висіла в нього за плечем, вуглинку і доторкнувся нею до білочки. Потім він кинув тваринку на землю, де вона відразу ж зайнялася полум'ям. Із вереском, від якого в мене перехопило подих, вона підстрибнула вгору, наче намагаючись врятуватися від вогню. Полум'я поглинуло її – тільки пухнастий хвіст звивався ще якусь мить. Маленьке тільце, від якого піднімався дим, покотилося землею і незабаром застигло. Хлопчики продовжували дивитися, регочучи і тицяючи його палкою.

Після смерті мого друга я більше не мав на кого чекати вранці. Я розповів Марті, що сталося, але, схоже, вона не зрозуміла. Пробурмотіла щось собі під ніс, помолилася і таємними чарами замовила господарство від смерті, що, як вона переконувала, причаїлася зовсім близько і намагалась увійти.

Марта захворіла. Вона жалілася на гострий біль під ребрами, там, де б'ється навіки ув'язнене в клітці серце. Розповідала мені, що Бог чи диявол наслали на неї хворобу, щоб зруйнувати чергове життя і покласти край її тимчасовому перебуванню на землі. Я не розумів, чому Марта не може скинути шкіру, як змія, і почати життя спочатку.

Коли я порадив їй це, вона розгнівалася й вилаяла мене богохульним циганським виродком і диявольським поріддям. Сказала, що хвороба напосідається на людину, коли та найменше цього чекає. Вона може їхати з тобою на возі, застрибнути на плече, коли ти нахилишся зірвати ягоду в лісі, чи вилізти з води, коли ти плистимеш річкою у човні. Хвороба заповзає в тіло непоміченою, лукаво з'являється з повітря, води, дотику іншої людини чи тварини або навіть – тут вона підозріло глипнула на мене – з пари чорних очей, посаджених близько до гачкуватого носа. Такі очі (їх ще називали циганськими або відьминими) могли наслати каліцтво, моровицю або смерть. Саме тому вона заборонила мені дивитися у вічі їй та домашнім тваринам. Марта наказала мені негайно тричі сплюнути й перехреститися, якщо я випадково зирнуся з тваринами чи з нею.

Бабусенція часто гнівалася, коли замішане для хліба тісто скисало. Казала, що це я його зурочив, і карала мене, залишаючи на два дні без хліба. Намагаючись догодити Марті й не дивитися її у вічі, я тинявся хатинкою з заплющеними очима та, наче засліплений несподіваним світлом метелик, натикався на меблі, перевертав відра, витоптував квіткові клумби надворі й нашттовхувався на все навколо. Тим часом стара збирала гусячий пух і висипала його на жеврійні

вуглинка. Дим же вона розганяла кімнатою, примовляючи заклинання, що мали відігнати нечисту силу.

Кінець кінцем вона повідомляла, що зняла вроки, і мала рацію – другого разу хліб завжди вдавався.

Марта не піддавалася хворобі та болю. Вона без упину хитро змагалася з ними. Коли біль робився особливо нестерпним, брала шматок сирого м'яса, рубала його на маленькі шматочки і клала у глиняний глечик. Потім заливала м'ясо водою, набраною з криниці перед світанком, і закопувала глечик у кутку хатини. Це полегшувало біль на кілька днів, запевняла вона, поки м'ясо не розкладалося. А згодом, коли біль повертався, починала всю ретельну процедуру спочатку.

При мені Марта ніколи нічого не пила і ніколи не усміхалася. Вона вірила, що це дасть мені змогу перерахувати її зуби, а кожен порахований мною зуб забере в неї один рік життя. Направду кажучи, зубів у неї було не так уже й багато, але я розумів, що в її віці кожен рік був дорогоцінний.

Я теж намагався їсти та пити, не показуючи зубів, і, дивлячись на свій відбиток у синювато-чорному дзеркалі криниці, вчився усміхатися зі стуленим ротом.

Мені завжди заборонялося підіймати з підлоги загублене нею волосся. Було чудово відомо, що, якщо лихе око глипне хоча б на одну загублену волосину, слід чекати неабияких проблем із горлом.

Увечері Марта зазвичай сиділа біля грубки і куняючи бурмотіла молитви. Я влаштовувався поруч і думав про батьків. Згадував свої іграшки, що тепер, мабуть, належали іншим дітям. Свого великого ведмедя зі скляними очима, літачок, у якого крутилися пропелери, а крізь вікна можна було роздивитися обличчя пасажирів, маленький рухливий танк і пожежну машину з висувною драбиною.

Раптом Мартина хатина робилася теплішою, а спогади чіткішими, майже справжніми. Я бачив маму за фортепіано. Чув слова її пісень. Пригадував, як боявся операції з видалення апендициту, коли мені було чотири, блискучі підлоги шпиталю, кисневу маску, яку лікарі надягнули мені на обличчя, – вона завадила мені дорахувати хоча б до десяти.

Однак спогади швидко оберталися на ілюзії, як в одній із неймовірних казок моєї старої няньки. Я розмірковував, чи батьки колись знайдуть мене. Чи знали вони, що ніколи не варто пити чи усміхатися при лихооких людях, які можуть перерахувати їхні зуби? Я пригадував широку спокійну батькову усмішку і починав непокоїтися: тато демонстрував так багато зубів, що, якщо їх перерахує лихе око, він, безумовно, негайно помре.

Одного ранку я прокинувся в холодній хаті. Вогонь у грубці згас, а Марта досі сиділа посеред кімнати, підібравши численні спідниці й зануривши ноги в повне відро води.

Я спробував озватися до неї, але вона не відповідала. Я торкнувся її холодної закоцублої руки, але вузлуваті пальці не рухалися. Руки звисали з билець стільця, як мокра білизна з мотузки в безвітряний день. Коли я підняв її голову, на мене витріщилися водянисті очі. Раніше я бачив такі очі лише одного разу – коли річка викинула на берег тіло мертвої риби.

Я вирішив, що Марта чекає, коли зміниться шкіра, і її, як змію, зараз не можна турбувати. Не знаючи, що робити, я вирішив не втрачати терпіння.

Була пізня осінь. Вітер ламав крихкі гілочки. Він відривав останнє поморщене листя і кидав його в небо. Кури, настобурчивши пір'я, влаштувалися на сідалі, час від часу з огидою сонно й пригнічено розплющуючи очі. Було холодно, а я не вмів запалити вогонь. Попри всі мої спроби порозмовляти з Мартою, витягнути з неї відповідь не вдавалося. Вона нерухомо сиділа там, втупившись поглядом у щось, чого я не бачив.

Не знаючи, чим зайнятися, я знову ліг спати, упевнений, що, коли прокинуся, Марта знову сновигатиме кухню, мугикаючи під ніс свої скорботні псалми. Проте коли я прокинувся ввечері, вона продовжувала відмочувати ноги. Я зголоднів і боявся темряви.

Я вирішив запалити газову лампу. Взявся шукати ретельно заховані Мартою сірники. Обережно зняв лампу з полиці, але вона вислизнула з рук і трохи гасу пролилося на підлогу.

Сірники не хотіли запалюватися. Нарешті один зайнявся, але зламався і впав на підлогу, в газову калюжку. Спершу вогонь сором'язливо зупинився там,

випустивши хмарку синього диму. А потім нахабно стрибнув на середину кімнати.

Темрява відступила, і я добре бачив Марту. Вона не подавала знаку, що помічає те, що відбувалося. Здавалося, вона не зважає на полум'я, яке тепер дісталось до стіни й почало облизувати ніжки плетеного крісла.

Холод відступив. Вогонь майже дістався до відра, в якому Марта відмочувала свої ноги. Вона мусила відчутти тепло, але навіть не поворухнулася. Я захоплювався її стійкістю. Просидівши так цілу ніч і цілий день, вона досі не ворушилася.

У кімнаті зробилося страшенно гаряче. Язики полум'я дряпалися вгору стінами, наче чіпкі ліани. Вони розвівалися й потріскували, як сухе лушпиння під ногами, особливо біля вікна, куди вдалося просочитися слабенькому протягові. Я стояв на порозі, приготувавшись дременути, але чекав, поки поворухнеться Марта. Утім вона заціпеніла, наче не помічаючи нічого навкруги. Вогонь, як лагідний пес, почав облизувати її висячі руки. Полум'я залишало на шкірі багряні позначки і лізло вище, до сплутаного волосся.

Вогники спалахнули, мов на ялинці, а потім вибухнули справжньою пожежею, обернувшись кашкетом на Мартиній голові. Марта перетворилася на смолоскип. Вогонь ніжно оточив її з усіх боків, а вода у відрі сичала, коли клапті пошарпаного кожуха з кролячого хутра падали всередину. Крізь вогонь я бачив її поморщену обвислу шкіру й білі цяточки на кістлявих руках.

Я востаннє гукнув її і вибіг надвір. Кури шалено квохтали й били крильми у прибудованому до хати курнику. Зазвичай спокійна корова мукала і билася головою в двері корівника. Я вирішив не чекати Мартиного дозволу й взявся власноруч звільняти курей. Вони істерично кинулися навтьоки й намагалися злетіти в повітря, розпачливо змахуючи крильми. Корові вдалося зламати двері. Вона відійшла від вогню на безпечну відстань і, обравши зручну для спостережень місцину, меланхолійно ремигала свою жуйку.

Тоді нутро хатини вже перетворилося на горнило. Вогонь вистрибував крізь вікна й щілини. Солом'яний дах зайнявся знизу й лиховісно димів. Я захоплювався Мартою. Невже все це залишало її байдужою? Може, чари й заклинання вберігали стару від вогню, коли все навколо оберталося попелом?

Вона досі не вийшла. Жар робився нестерпним. Мені довелося відійти до дальнього краю подвір'я. Вогонь уже перекинувся на курник і корівник. Чимало наляканих пожежею щурів шалено тікали з подвір'я. Із темної крайки поля на вогонь дивилися жовті котячі очі, в яких відбивалися язики полум'я.

Марта так і не з'явилася, однак я був переконаний, що вона може вибратися неушкодженою. Проте коли впала одна стіна, засипавши обвуглені нутроці хати, я почав сумніватися, що колись побачу стареньку знову.

Мені здалося, наче разом із хмарами диму до неба полетів дивний видовжений силует. Що це було? Чи могла Мартина душа тікати на небеса? А може, це була сама Марта, що воскресла в полум'ї, скинула свою стару жорстку шкіру і полетіла геть від землі на вогняній мітлі, наче відьма в історії, яку оповідала мені мама?

Я продовжував витріщатися на виставу іскор і полум'я, аж раптом чоловічі голоси та собачий гавкіт висмикнули мене з фантазій. Наближались фермери. Марта завжди застерігала мене щодо селян. Вона казала, якщо вони схоплять мене самого, то втоплять, як сліпе кошеня, або зарубають сокирою.

Щойно у відблисках світла з'явилася перша людська постать, я кинувся навтьоки. Вони мене не бачили. Я біг, наче божевільний, нашттовхуючись на непомітні пні та колючі кущі. Урешті-решт я покотився до балки. Я чув віддалені голоси людей і гуркіт стін, що падали, а потім заснув.

Прокинувся я на світанку, мало не замерзнувши до смерті. Над краями балки павучими тенетами натягнулася завіса туману. Я виліз на вершечок пагорба. Цівки диму й поодинокі язики вогню підіймалися над купою випаленого дерева й попелу на місці, де раніше стояла Мартина хатина.

Навколо було тихо. Я вірив що зараз зустріну в балці своїх батьків. Я вірив, що навіть далеко від мене вони мусили дізнатися про те, що зі мною сталося. Хіба ж я не був їхньою дитиною? Хіба батьки потрібні не для того, щоб бути поруч зі своєю дитиною в часи небезпек?

Я погукав їх, раптом вони вже були близько. Але ніхто не відповів.

Я був стомлений, змерзлий і голодний. І гадки не мав, що робити й куди податися. Моїх батьків досі не було.

Я затремтів, і мене знудило. Я мусив знайти людей. Мусив піти до села.

Кульгаючи вкритими синцями ногами, я обережно прокладав собі шлях у пожовклій осінній траві до віддаленого села.

2

Моїх батьків ніде не було. Я побіг через поле до селянських хатинок. На роздоріжжі стояло погниле розп'яття, колись пофарбоване в сине. Нагорі висіла ікона, з якої пара майже непомітних, але, вочевидь, заплаканих очей вдивлялася в порожні поля і червоне саяво світанкового сонця. На поперечині хреста сиділа сіра пташка. Побачивши мене, вона розправила крильця і зникла.

Вітер ніс над полями горілий запах Мартиної хати. Тоненька цівка диму тягнулася від застиглих руїн до холодного неба.

Змерзлий і наляканий, я увійшов до села. Наполовину вгрузлі в землю халупи з приземкуватими солом'яними дахами й забитими дошками вікнами стояли з обидвох боків брудної ґрунтової дороги.

Прив'язані до парканів собаки помітили мене й зайшлися гавкотом, напинаючи свої ланцюги. Боячись поворухнутись, я завмер посеред дороги і чекав, що ось-ось хтось із них вирветься на волю.

Раптом на думку мені спало дещо жахливе: моїх батьків тут немає і ніколи не буде. Я опустився на землю і знову заплакав, гукаючи тата, маму і навіть няньку.

Навколо мене почав збиратися натовп чоловіків та жінок, усі вони розмовляли на невідомому мені діалекті. Я боявся їхнього підозрілого вигляду та рухів. Кілька людей тримали псів, які гарчали та рвалися до мене.

Хтось тицьнув мене ззаду граблями. Я відскочив убік. Хтось інший уколів мене гострими вилами. Я знову відскочив, голосно скрикнувши.

Натовп пожвавішав. У мене влучив камінь. Я лежав долілиць, не бажаючи знати, що трапиться далі. Мою голову бомбували сухими коров'ячими кізяками, зацвілою картоплею, яблучними осередками, пригоршнями бруду і дрібними камінцями. Я закрив обличчя руками і закричав у дорожню пилюку.

Хтось сіпнув мене, щоб підняти на ноги. Високий рудий селянин схопив мене за волосся і тягнув до себе, викручуючи другою рукою вухо. Я відчайдушно опирався. Натовп верескливо зареготав. Чоловік штовхнув мене і дав копняка черевиком із дерев'яною підошвою. Люди заревли, чоловіки схопилися за животи, здригаючись від сміху, а пси підтягнулися ближче до мене.

Крізь юрбу проштовхався селянин із джутовим мішком. Він схопив мене за шию і натягнув мішок мені на голову. Потім збив мене з ніг і спробував затоптати тіло в чорну смердючу землю.

Я відбивався руками й ногами, кусався і дряпався. Але від удару по потилиці швидко знепритомнів.

Повернувся до тями від болю. Хтось, запхавши мене до мішка, ніс його на плечі, і я відчував крізь грубу тканину спітніле тепло. У мене над головою мішок перев'язали мотузкою. Коли я спробував вивільнитися, чоловік опустив свою ношу на землю та кілька разів копнув мене, захекавшись і ледве тримаючись на ногах. Боячись поворухнутись, я зіщулився, немов отетерівши.

Ми дісталися до ферми. Я відчув запах гною і почув, як мекають кози й мукають корови. Мішок кинули на підлогу, і хтось шмагонув мене батогом. Я, мов обшпарений, вискочив із мішка, порвавши зав'язану горловину. Переді мною стояв селянин з батогом у руках. Він хльоснув мене по ногах. Я почав стрибати туди-сюди, як білочка, а він продовжував мене шмагати. До кімнати увійшли інші люди – жінка у вкритому плямами задертому фартуху, маленькі діти, що, мов таргани, повиповзали з-під перини та з-поза грубки, і двійко наймитів.

Вони оточили мене. Хтось спробував торкнутися мого волосся. Коли я повернувся до нього, він швидко відсмикнув руку. Вони обговорювали мене. Я розумів не все, але багато разів почув слово «циган». Я намагався сказати їм щось, але моя мова

і вихованість лише змусили їх хихотіти.

Чоловік, який мене приніс, знову взявся хльостати мене по литках. Я підстрибував щоразу вище, а діти й дорослі завивали від сміху.

Потім мені дали окраець хліба й замкнули в шопці з дровами. Тіло боліло від ударів батога, і я не міг заснути. У шопці було темно, і я чув, як десь неподалік бігають щурі. Коли вони торкалися моїх ніг, я скрикував, лякаючи курей, що спали за стіною.

Протягом кількох днів селяни зі своїми родинами приходили повітрішатися на мене. Господар шмагав мої посмуговані ноги, щоб я стрибав, наче жаба. Я був майже голий – з одягу мені дали лише мішок з двома дірками для ніг. Коли я стрибав угору та вниз, мішок часто падав. Чоловіки вибухали реготом, жінки пирскали, а я намагався прикрити свій маленький пензлик. Кільком із них я дивився просто у вічі, й вони відразу ж відводили погляд або, тричі сплюнувши, опускали очі.

Одного дня до хатини прийшла літня жінка, Ольга, яку називали Мудрою. Господар поводився з нею надзвичайно шанобливо. Вона оглянула мене, перевірила очі та зуби, помацала кістки і наказала попісяти в невеличкий горщик. Потім подивилася на сечу.

Після цього вона довго й замислено розглядала витягнутий рубець, що залишився мені на згадку після видалення апендициту, і масажувала мій живіт руками. Закінчивши огляд, жінка довгенько й завзято торгувалася із селянином, аж поки не накинула мені на шию мотузку й не потягнула мене геть. Так мене купили.

Я оселився в її хатині. Це була двокімнатна землянка, вщент заповнена купками сухої трави, листя та гілочок, невеличких камінців дивної форми, жаб, кротів і горщиків зі звивистими ящірками та хробаками. Посередині хати над відкритим вогнем висіли казанки.

Ольга показала мені все. Надалі я мав піклуватися про вогонь, приносити з лісу хмиз і прибирати стайні з худобою. У хатині було безліч усіляких порошоків, які Ольга готувала у великій ступі, подрібнюючи та змішуючи різні складники. Я повинен був допомагати їй у цьому.

Рано-вранці вона брала мене із собою до села. Побачивши нас, жінки й чоловіки хрестилися, однак ввічливо віталися. Хворі чекали всередині.

Коли ми чули, як стогне жінка, тримаючись за живіт, Ольга наказувала мені масажувати її тепле вологе черево і дивитися на нього, не відводячи очей, а вона тим часом бурмотіла якісь слова і малювала в повітрі над нашими головами різноманітні знаки. Якось ми навідалися до дитини з гнилою ногою, вкритою поморщеною коричневою шкірою, з-під якої сочився жовтий гній із кров'ю. Від ноги тхнуло так, що навіть Ользі довелося що-кілька хвилин відчиняти двері та випускати свіже повітря.

Цілий день я витріщався на гангренозну ніжку, поки малюк по черзі рюмсавав, а потім засинав. Його налякана родина сиділа надворі, голосно молячись. Коли увага дитини послабла, Ольга приклала до її ноги розжарений до червоного металевий прут, який тримала наготові у вогні, і ретельно випалила всю рану. Малий заборсався навсбіч, шалено залементавав, а потім ослаб і знепритомнів. Сморід горілого м'яса наповнив кімнату. Рана шкварчала так, наче тисячі шматочків сала кинули на пательню. Випаливши її, Ольга вкрила плоть грудочками розмоченого хліба, в який замішала землю й щойно зібране павутиння.

Ольга мала ліки майже від усіх хвороб, і мое захоплення нею весь час росло. Люди приходили з найрізноманітнішими скаргами, і вона завжди допомагала. Коли в когось боліли вуха, Ольга промивала їх кминою олією, вкладала в кожне вухо шматочок скрученої трубочкою і вимоченої у воску тканини, а потім підпалювала її. Прив'язаний до стола пацієнт верещав від болю, коли вогонь випалював залишки тканини всередині вух. Потім жінка ретельно видувала з вух залишки, «тирсу», як вона їх називала, і змащувала опіки бальзамом із цибулевого соку, козячої або кролячої жовчі та крапельки нерозведеної горілки.

Ще вона вміла вирізати чиряки, пухлини й жировики та видаляти зіпсовані зуби. Вирізані чиряки Ольга маринувала в оцті, поки вони самі не перетворювалися на ліки. Вона ретельно збирала гній, що сочився з ран, у спеціальні горнятка і залишала його на кілька днів, щоб перебродив. Видалені зуби я власноруч розтирав на порошок у великій ступі й сушив на грубці, розклавши на шматках кори.

Часом серед ночі прибігав наляканий селянин, і Ольга, зав'язавши хустку та здригаючись від нічної прохолоди й недосипання, йшла приймати пологи. Якщо її кликали на кілька днів до сусіднього села, я наглядав за хатиною, годував тварин і підтримував вогонь.

Попри те, що Ольга розмовляла на дивному діалекті, ми досить непогано порозумілися. Узимку, коли завивала завірюха і село застигало в обіймах непрохідних снігів, ми сиділи вкупочці в теплій хаті, і жінка розповідала мені про дітей Господніх і сатанинських духів.

Вона називала мене Чорним. Від неї я вперше дізнався, що одержимий злими духами, що пролізли всередину, як кріт у глибоку нору, так, що я навіть не здогадувався про їхню присутність. Таких темних, як я, одержимих бісами людей можна було впізнати завдяки зачарованому поглядів чорних очей, якими вони, не кліпаючи, дивилися в ясні чисті очі інших. Отже, стверджувала Ольга, я можу витріщитися на інших людей і мимохіть їх зурочити.

Зачаровані очі можуть не лише зурочити, а й зняти вроки, пояснила мені жінка. Я повинен бути обачний, коли дивлюся на людей, тварин чи навіть на зерно, і думати лише про хворобу, яку допомагаю з них виганяти. Варто зачарованим очам подивитися на здорову дитину – та негайно почне чахнути; на теля – воно впаде мертвим від невідомої хвороби; на траву – і сіно згниє, щойно його зберуть.

Злий дух, що оселився в мене всередині, своєю природою притягує іншу нечисть. Навколо мене шугали примари. Вони мовчазні й потайливі, тож побачити їх удається нечасто. Проте примари наполегливі: вони переслідують людей у полях і лісах, зазирають до їхніх хатин, можуть обернутися на лихого kota чи скаженого пса і стогнуть, якщо розгніваються. Опівночі вони перетворюються на гарячу смолу.

Також злий дух притягує до себе привидів. Привиди – це давно померлі люди, приречені на довічне прокляття, що повертаються до життя лише тоді, коли місяць уповні; вони володіють надлюдськими силами, а їхні похмури погляди завжди націлені на схід.

Напевно, найнебезпечнішими в цьому невловному світі тих, кого притягує до одержимих, були упирі, адже вони можуть прибрати людську подобу. Упирями

ставали нехрещені потопельники й ті, кого покинула матір. До семи років вони ростуть у воді або в лісах, а потім знову прибирають людського вигляду і, видаючи себе за волоцюг, щоразу жадібно намагаються потрапити до католицького або уніатського храму. Якщо їм вдається оселитись у храмі, вони невтомно кружляють навколо віттарів, зловмисно паплюжать ікони, кусають, розбивають або ламають святині, а якщо випадає нагода, смокчуть кров у заснулих.

Ольга підозрювала, що я упир, і повсякчас нагадувала мені про це. Щоб приборкати бажання мого злого духа і запобігти його перетворенню у привида чи примару, кожного ранку вона готувала для мене гіркий еліксир, яким я мав запити зубчик підгорілого часника. Інші люди теж мене боялися. Щоразу, коли я намагався пройтися селом один, місцеві відверталися і хрестилися, а вагітні навіть перелякано кидалися навтьоки. Найхоробріші селяни спускали на мене псів, тож якби я не навчився швидко драпати і триматися неподалік від Ольжиної землянки, такі екскурсії не раз могли закінчитися летально.

Зазвичай я залишався вдома і заважав котові-альбіносу вбити курку, що сиділа у клітці, була чорна та дуже рідкісна і її неабияк цінувала господиня. А ще я дивився в порожні очі жаб, які стрибали у високому глечику, підтримував вогонь у грубці, помішував киплячі варива, чистив підгнилу картоплю, ретельно збираючи в чашку зеленцювату плісняву, яку цілителька прикладала до ран і синців.

Ольгу в селі дуже поважали, тож у її товаристві я нікого не боявся. Її часто запрошували прийти й покропити очі худобі, щоб захистити ту від будь-яких злісних уроків дорогою на ринок. Вона вчила селян, як саме треба тричі сплюнути, коли купуєш свиню, і що телицю слід годувати спеціально приготованим хлібом із додаванням освячених трав, перш ніж парувати її з биком. Ніхто в селі не купував коня чи корову, поки Ольга не переконувалася, що худоба залишиться здоровою. Вона поливала тварину водою і, подивившись, як та струшується, ухвалювала вирок, від якого неабияк залежала ціна, а дуже часто взагалі купівля.

Прийшла весна. На річці скресла крига і низькі промені сонця протинали верткі звивини й вихори стрімкої води. Над потоком, змагаючись із раптовими поривами холодного вологого вітру, ширяли сині бабки. Шквали й вихори вітру підхоплювали крапельки імлі, що підіймалися над нагрітою сонцем поверхнею озера, а потім чесали їх, як пасма вовни, і підкидали в бурхливе повітря.

Однак, прийшовши нарешті, довгоочікуване тепло принесло з собою моровицю. Хворі люди звивалися від болю, як розрізані дощові черв'яки, трусилися від смертельного холоду й помирали, не прийшовши до тями. Ми з Ольгою поспішали від хати до хати, витріщалися на пацієнтів, сподіваючись витягнути з них хворобу, але нічого не вдавалося. Моровиця виявилася занадто сильною.

За щільно зачиненими вікнами в напівморозі своїх халуп стогнали й скрикували перед смертю страждальці. Жінки притискали до грудей маленькі, туго сповиті тільця своїх дітей, в яких ледь жевріло життя. Чоловіки розпачливо накривали дружин, що палали в гарячці, перинами й овечими шкурами. Заплакані діти дивилися на вкриті синіми плямами обличчя своїх мертвих батьків.

Моровиця не здавалася.

Селяни виходили на пороги своїх хатин, підводили очі від дорожньої пилюки й шукали Господа. Лише Він міг полегшити їхні гіркі муки. Лише Він міг подарувати благодатний спокійний сон змученим людським тілам. Лише Він міг змінити жахливі таємниці хвороби вічним здоров'ям. Лише Він міг приглушити біль матері, що оплакує втрачене дитя. Лише Він...

Але Бог, недоступний у своїй мудрості, чогось чекав. Навколо халуп, на дорогах, у садках і на подвір'ях палали вогнища, обкурюючи все димом. Із сусідніх лісів лунали дзвінкі удари сокир і гуркіт повалених дерев – чоловіки рубали ліс, щоб підтримувати багаття. Я чув у ясному нерухомому повітрі хрусткі пронизливі удари, з якими сокири вгризались у стовбури дерев. Діставшись до пасовиськ і села, звуки дивно стихали й слабшали. Як туман приховує й послаблює полум'я свічки, так і мовчазне, зажурене, важке від хвороби повітря поглинало й заплутувало звуки отруйною сіткою.

Одного вечора в мене запалало обличчя, а тіло взяли дрижаки. Ольга на мить зазирнула мені у вічі й поклала на чоло прохолодну руку. Потім поспіхом, і не прохопившись жодним словом, жінка потягла мене до віддаленого поля. Там вона викопала глибоку яму, роздягнула мене й наказала стрибнути всередину.

Поки я стояв на дні, тремтячи від гарячки і холоду, Ольга засипала яму землею мені до шиї. Потім затоптала ґрунт і розрівняла його лопатою. Переконавшись, що навколо немає мурашників, жінка розклала три димних торф'яних вогнища.

Мое тіло, закопане в холодну землю, за кілька секунд цілковито вистигло, наче корінь зів'ялого будяка. Я втратив усі відчуття. Наче покинутий качан капусти, я злився з просторим полем.

Ольга мене не забула. Протягом дня вона кілька разів приносила прохолодні напої, які вливала мені до рота і які, здавалось, одразу ж виливалися з мого тіла в землю. Дим від багать, до яких вона підкидала свіжий мох, затуманював мені очі і дер у горлі. Коли вітер час від часу відносив убік бовдури диму, навколишній світ здавався грубо витканим килимом. Низенькі рослини навколо видавалися високими, як дерева. Наближаючись, Ольга кидала на навколишній краєвид тінь позаземного велетня.

Нагодувавши мене востаннє в сутінках, вона підкинула до багаття свіжого торфу й пішла додому спати. Я залишився геть один у полі, вкорінений в землі, яка, здавалося, затягала мене щоразу глибше до свого нутра.

Вогнища повільно горіли, а іскри стрибали світляками в непроглядній темряві. Я почувався рослиною, що тягнеться до сонця й не може розправити присипані землею гілочки. І знову голова, здавалося, зажила власним життям і, обертаючись щоразу прудкіше, набирала запаморочливої швидкості, аж поки врешті-решт не наштовхнулася на сонячний диск, який люб'язно зігрівав її протягом дня.

Час від часу, відчуваючи, як вітерець торкається мого чола, я ціпенів від жаху. Я уявляв зграї мурах і тарганів, що, перегукуючись, поспішали до моєї голови, щоб десь під самісінькою маківкою влаштувати собі нові оселі. Там вони розмножуватимуться і з'їдять по черзі всі мої думки, аж поки я не залишуся порожнім, як гарбуз, із якого вишкребли весь м'якуш.

Прокинувся я від галасу і, розплющивши очі, не відразу зрозумів, де опинився. Я розчинився в землі, але у важкій голові ворушилися думки. Світ навколо сірішав. Вогнища згасли. Вустами я відчув, як випадає роса. Її крапельки застигли на моєму обличчі й волоссі.

Звуки повернулися. Над моєю головою кружляла зграя круків. Прошурхотівши широкими крилами, один приземлився неподалік. Поки інші всідалися, він повільно наблизився до моєї голови.

Я нажахано дивився на блискуче чорне пір'я їхніх хвостів і пронизливі очі. Птахи урочисто ходили навколо, підходячи ближче, ближче, посмикуючи в мій бік головами, не певні, помер я вже чи ще живий.

Я не чекав, що станеться далі. Закричав. Налякані круки позадкували. Деякі піднялися на кілька метрів угору, але знову приземлилися неподалік. Потім вони підозріливо подивилися на мене і почали підбиратися кружним шляхом.

Я знову кричав. Але цього разу вони не злякалися і, знахабнівши, підійшли ще ближче. У мене гупало серце. Я не знав, що робити. Кричав ще, але жодна птаха, схоже, не злякалася. Тепер вони були за якісь півметра від мене. Їхні постаті здавалися мені щоразу більшими, а дзьоби – злішими. Вигнуті, широко розчепірені пазурі скидалися на велетенські граблі.

Один крук зупинився прямісінько переді мною, за кілька сантиметрів від мого носа. Я заверещав просто на нього, але птах лише злегка здригнувся й роззявив дзьоба. Перш ніж я встиг знову кричати, він дзьобнув мене в голову – кілька волосинок приклеїлося йому до дзьоба. Птах атакував ще раз, вирвавши ще жмут волосся.

Я крутив головою навсід, вивільняючи шию з землі. Утім, мої рухи лише розпалили пташину цікавість. Зграя оточила мене і взялася дзьобати куди тільки вдавалося. Я голосно кричав, але мій голос був занадто слабенький, щоб відірватися від землі й долетіти до хатини, де лежала Ольга, тож лише загрузав у ґрунті.

Птахи безперешкодно розважалися. Що лютіше я смикав головою в різні боки, то збудженіші й нахабніші вони робилися. Вирішивши, вочевидь, уникати обличчя, вони дзьобали мене в потилицю.

Сили полишали мене. Поворухити головою було так само складно, як пересунути набитий кругляками мішок. Я втрачав глузд і бачив усе в якомусь міазматичному тумані.

Я втратив надію. Тепер я сам був птахом. Я намагався звільнити свої холодні крильця від землі. Напруживши кінцівки, я приєднався до пташиної зграї. Поклавшись на різкий порив свіжого вітру, що повертав до життя, я злетів навпростець до сонцевого проміння, що натягнулося над небокраєм, наче

випнута тятива, і крилаті друзі підтримали мое радісне каркання.

Ольга знайшла мене посеред скуйовдженої зграї круків. Я мало не замерз до смерті, а голову глибоко подзьобали птахи. Жінка швиденько викопала мене.

За кілька днів я одужав. Ольга сказала, що холодна земля витягнула з мене хворобу. Сказала, що моровицю відніс геть натовп привидів, які, перекинувшись воронами, спробували мою кров, аби переконатися, що я – один із них. Саме тому вони не видзьобали мені очей.

Минуло кілька тижнів. Моровиця згасла, і на численних свіжих могилах виросла нова трава, трава, якої не можна було торкатися, адже її, безумовно, отруїли жертви пошесті.

Одного сонячного ранку Ольгу покликали на берег річки. Селяни витягли з води велетенського сома з довгими вусами, що жорстко стирчали з його морди. Це була могутня на вигляд величезна риба, одна з найбільших, які доводилося бачити в цих місцях. Витягаючи її, один рибалка розрізав собі сіткою жилу. Поки Ольга накладала джгут, щоб зупинити струменисту кров, інші чоловіки потрошили рибу й усім на радість дістали непошкоджений плавальний міхур.

Несподівано, саме тієї миті, коли я розслабився і нічого не підозрював, якийсь товстун підняв мене в повітря і гукнув щось іншим чоловікам. Натовп заплескав, і мене швидко почали передавати з рук у руки. Перш ніж я зрозумів, що вони роблять, плавальний міхур кинули в воду, а мене жбурнули на нього. Міхур трохи занурився. Хтось підштовхнув його ногою. Мене понесло на середину ріки; я гарячково обхопив свою плавучу кулю руками й ногами, раз за разом пірнаючи в холодну коричнювату воду, лементуючи й благаючи про помилування.

Однак течія відносила мене далі. Люди бігали берегом і махали мені руками. Хтось кидав каміння, і воно хлюпало поруч зі мною. Одна каменяка мало не влучила в міхур. Бистрина винесла мене на середину. Обидва береги здавалися недосяжними. Натовп зник за горбочком.

Свіжий вітерець, якого я не помічав на березі, брижив воду. Я плавно ковзав за течією. Кілька разів міхур мало не потонув під невеличкими хвильками, але виринав і повільно й велично плив далі. Потім я несподівано потрапив у вир. Раз по раз міхур кружляв, віддаляючись і вертаючись на те саме місце.

Я спробував розкачати його і витягнути з виру рухами власного тіла. Я помирав від самої лише думки, що так може продовжуватися цілу ніч. Знав, що варто міхурові тріснути, і я зразу ж втоплюся. Плавати я не вмів.

Сонце повільно сідало. Щоразу, коли міхур повертався, світло засліплювало мене і яскраві відблиски танцювали на мерехтливій поверхні води. Холоднішало, і здіймався вітер. Його новий порив посунав міхур і виштовхнув його з виру.

Я опинився за кілометри від Ольжиного села. Течія несла мене до берега, прихованого густим затінком. Я вже міг розрізнити болота, високі хиткі купки очерету, заховані гнізда сонних качок. Пухир повільно рухався серед розкиданих пучків трави. Шелестіли довті чашечки лілій. Усюди ширяли водні мушки. Раптом очеретина простромила міхур. Я дістав ногами до грузького дна.

Навколо панував цілковитий спокій. Я чув віддалені голоси тварин чи людей десь у заростях вільшини на вологих болотах. Судомо скрутила мое тіло навпіл, повиступали сироти. Уважно прислухався, але навколо було тихо.

3

Виявивши, що залишився абсолютно один, я налякався. Але пам'ятав дві речі, які, за Ольжиними словами, було необхідно знати, щоб вижити без сторонньої допомоги. По-перше, потрібно розумітися на рослинах і тваринах, знати, які трави отруйні, а які лікарські. Другою було володіння вогнем, або своєю власною «кометою». Оволодіти першою було складно – це вимагало неабиякого досвіду. Друга складалася зі звичайної однолітрової бляшанки від консерв, відкритої з одного боку і з купою невеличких дірочок у стінках. Майже метрова дротяна петля чіплялася нагорі бляшанки замість ручки, і можна було розкручувати посудину, як ласо чи церковне кадило.

Така маленька портативна грубка могла слугувати постійним джерелом тепла і крихітною кухнею. Її слід було наповнити всім доступним паливом і завжди підтримувати хоча б кілька іскорок на дні. Енергійно розкручуючи бляшанку, ти наганяв крізь дірочки повітря, як робить коваль своїми міхами, а відцентрова сила утримувала паливо всередині. Розсудливий вибір палива і відповідний

гойдний рух дозволяли виробити необхідне для різних цілей тепло, а постійне підкидання палива не давало «кометі» згаснути. Наприклад, для печеної картоплі, ріпи чи риби потрібен повільний вогонь від торфу і вогкого листа, а щоб засмажити щойно вбиту пташку, знадобиться веселе багаття з сухих гілочок і сіна. Зібрані з пташиних гнізд свіжі яечка найкраще варити, підпаливши картоплиння.

Щоб уберегти вогонь протягом ночі, бляшанку слід було щільно напхати вологим мохом, зібраним біля підніжжя високих дерев. Цей мох, згоряючи, дає тьмяне світло і дим, який відганяє змій та комах. У разі небезпеки його можна кількома помахами роздмухати до білого жару. У вологі сніжні дні комету необхідно часто наповнювати сухою смолистою деревиною або лубом і добряче розмахувати нею. У вітряні або спекотні дні кометою можна не надто багато махати, а вповільнити горіння можна, додаючи свіжої трави або трохи побризкавши водичкою.

А ще комета необхідна для захисту від собак і людей. Навіть найжорстокіші пси швиденько зупиняються, щойно побачивши шалено розгойдану штуку, з якої сипляться іскри, загрожуючи зайнятися на хутрі вогнем. Навіть найхоробріший чоловік не ризикне втратити зір чи обпалити лице. Озброївшись зарядженою кометою, ти перетворюєшся на фортецю, й атакувати тебе можна лише довгою жердиною або кидаючи каміння.

Саме тому згасання комети – вкрай серйозна річ. Це може статися через легковажність, занадто міцний сон або несподівану зливу. У цих місцях сірники були справжньою рідкістю. Коштували вони чимало, а купити їх було складно. Ті, в кого вони були, зазвичай розколювали кожен сірник навпіл, щоб заощадити.

Отже, вогонь якомога сумлінніше підтримували в кухонних грубках або в горнилах печей. Перш ніж улягтися спати, жінки згрібали попіл у купку, щоб переконатися, що жаринки не згаснуть до ранку. На світанку вони шанобливо хрестилися, перш ніж знову роздмухати вогонь. Вогонь, казали люди, за своєю природою – не друг людині. Через це йому слід догоджати. Вони також вірили, що якщо вогнем поділитися, а особливо якщо його позичити, це лише призведе до негараздів. Зрештою, ті, хто позичав вогонь на цьому світі, могли повернути вам його в пеклі. А якщо винести вогонь з хати, корови можуть втратити молоко або стати безплідними. Також винесений на вулицю вогонь міг спричинити жахливі наслідки, якщо йшлося про народження дітей.

Так само як вогонь був суттю комети, комета була суттю життя. Комета була необхідною, щоб дістатися до людських поселень, які завжди охороняли зграї диких псів. А взимку згасла комета може призвести до обмороження і неможливості приготувати їжу.

Люди завжди носили на спині чи поясі невеличкі мішечки, до яких збирали паливо для комет. Удень селяни, що працювали на полях, пекли в них овочі, пташок і рибу. Уночі чоловіки та хлопчики дорогою додому крутили їх щодуху і відпускали в небо, де ті шалено палали, наче летючі червоні диски. Комети летіли широкою дугою, а їхні полум'яні хвости залишали по собі слід. Саме тому їх так назвали. Вони справді дуже скидалися на комети в небесах своїми полум'яними хвостами, чия поява, як пояснювала Ольга, віщувала війну, моровицю та смерть.

Роздобути бляшанку для комети було надзвичайно складно. Знайти їх вдавалося лише уздовж залізничних колій, якими перевозили військовий транспорт. Місцеві не дозволяли чужинцям їх збирати, вимагаючи високу ціну за ті, які знаходили самі. Громади з обох боків колій змагалися за кожну бляшанку. Щодня вони посилали групи чоловіків та хлопчаків з мішками для знайдених бляшанок і сокирами, щоб відганяти суперників.

Першу свою комету я отримав від Ольги, якій заплатили нею за лікування пацієнта. Я дуже добре про неї піклувався, забивав молотком дірочки, що загрожували збільшитися надміру, вирівнював зазубрини і полірував метал. Переживаючи, щоб у мене не вкрали єдину цінну річ, я закрутив частину дроту з ручки собі довкола зап'ястя і ніколи не розлучався зі своєю кометою. Жвавий іскристий вогонь сповнював мене почуттям впевненості та гордості. Я ніколи не нехтував можливістю наповнити свій мішечок правильним паливом. Ольга частенько відправляла мене назбирати в лісі певних трав і рослин з лікарськими властивостями, і, поки комета була зі мною, я почувався в цілковитій безпеці.

Але тепер Ольга була дуже далеко, а я залишився без комети. Я тремтів від холоду й страху, мої ступні стікали кров'ю, вкриті порізами від гострих лез водного очерету. Я почистив литки і стегна від пиявок, що помітно набрякли, насмоктавшись моєї крові. На річку падали довгі покручені тіні, а вздовж похмурих берегів повзли приглушені звуки. У поскрипуванні товстих березових гілок, у шурхоті верб, що полоскали листя у воді, я чув розмови нечисті, про яку розповідала Ольга. Таємничі створіння прибирали особливих форм, мали підступні змарнілі обличчя, голови кажанів і зміїні тіла. Вони закручувалися

довкола людських ніг, випивали волю до життя, аж поки їхня жертва на сідала на землю, шукаючи сну, від якого неможливо було прокинутися. Часом я бачив змії дивної форми у хлівах, де вони лякали корів і ті починали схвильовано ревіти. Казали, наче вони п'ють коров'яче молоко або ще навіть гірше: заповзають у тварину і пожирають усе нею з'їдене, аж поки вона не помре від голоду.

Я кинувся бігти подалі від річки, розтинаючи очерет і високі трави, форсуючи барикади сплутаних будяків, низько нахилиючись, щоб протиснутися під стінами навислих гілок, мало не настромлюючись на гостру осоку й колючки.

Десь далеко мукали корови. Я швидко виліз на дерево і, оглянувши з цієї висоти сільську місцевість, помітив мерехтіння комет. Люди поверталися додому з пасовиськ. Я обережно рушив у їхньому напрямку, прислухаючись до гавкоту їхніх собак, який долітав до мене крізь підлісок.

Голоси вже були досить близько. Вочевидь, вони лунали на доріжці за товстою стіною листя. Я чув човгання корів і голоси малих пастушат. Час від часу іскри їхніх комет займалися в темному небі, а потім у забутті зигзагами сповзали вниз. Я скрадався за ними назирці за кущами, вирішивши атакувати пастушків і привласнити одну комету.

Пес, який ішов із ними, кілька разів брав мій слід. Він кидався до кущів, але, вочевидь, почувався в темряві не надто впевнено. Коли я сичав, як змія, собака задкував на доріжку і час від часу гарчав. Пастушата, відчуваючи небезпеку, змовкли і прислухалися до лісових звуків.

Я наблизився до стежки. Корови мало не терлися боками в гілки, під якими я заховався. Вони були так близько, що я відчував запах їхніх тіл. Пес спробував вкотре напасти, але сичання відігнало його назад на дорогу.

Коли корови підійшли ще ближче до мене, я вколов двох гострою паличкою. Вони заревли й побігли вперед, а пес кинувся навздогін. Тоді я закричав довгим лунким лементом банші[8 - За найпоширенішою версією, привид жінки-плакальниці, що оповіщає про смерть.] і вдарив найближчого пастушка в обличчя. Перш ніж йому вдалося збагнути, що трапилося, я схопив його комету й, накивавши п'ятами, повернувся до кущів.

Інші хлопчики, налякані моторошним завиванням і панікою корів, дременули до села, тягнучи приголомшеного пастушка за собою. Тоді я заглибився в ліс і приглушив яскраве полум'я комети свіжим листям.

Зайшовши достатньо далеко, я роздмухав вогонь. Його світло привабило з темряви навалу дивних комах. Я бачив відьом, що звисали з гілок. Вони витріщалися на мене, намагаючись звести зі шляху й навести блуд. Я виразно чув, як здригалися заблукалі душі, що покинули тіла розкаяних грішників. Ув іржавому світлі своєї комети я бачив, як схиляються наді мною дерева. Чув смутні голоси й дивні рухи привидів та упирів, що намагалися вибратися з їхніх стовбурів.

Час від часу я помічав на стовбурах дерев зарубки сокирою. Пригадав, як Ольга розповідала, що такі зарубки робили селяни, намагаючись накласти злі чари на своїх ворогів. Розрубуючи соковиту плоть дерева сокирою, слід було промовити ім'я того, кого ненавидиш, і уявити його обличчя. Тоді розріз нажене на ворога хворобу та смерть. На деревах навколо мене було чимало таких рубців. Схоже, люди тут мали безліч ворогів і докладали купу зусиль, намагаючись наслати на них лихо.

Налякавшись, я шалено розкрутив комету. Бачив нескінченний ряд дерев, що улесливо нахилилися до мене, запрошуючи заглиблюватися далі й далі в їхні лави, що збігалися на горизонті.

Рано чи пізно я мусив пристати на їхню пропозицію. Мені хотілося триматися подалі від прибережних сіл.

Я йшов уперед, твердо переконаний, що Ольжині чари врешті-решт повернуть мене до неї. Хіба ж вона не повторювала, що, якщо я спробую втекти, вона зачарує мої ноги і змусить їх привести мене назад? Боятися було н?чого. Якась незнана сила, послана згори або зсередини мене, безпомилково вела мене назад до старої Ольги.

Тепер я жив у мірошника, якого селяни прозвали Ревнивцем. Він був мовчазніший, ніж інші мешканці цих місць. Навіть коли сусіди навідувалися до нього в гості, Ревнивець просто сидів, час від часу сьорбаючи горілку, і подекуди вставляв у розмову слівце, поринувши у власні думки або прикипівши поглядом до висхлої мухи на стіні.

Пожвавлювався він лише тоді, коли до кімнати заходила дружина. Така ж небагатослівна і потайлива, вона сідала позаду чоловіка, скромно опускаючи очі, коли до кімнати заходили сусіди і крадькома витріщалися на неї.

Я спав на горищі простісінько над господарською спальнею. Уночі я не раз прокидався від їхніх сварок. Мірошник підозрював, що дружина заграє і хтиво виставляє своє тіло, працюючи в полі або на млині, перед молодим погоничем коней. Жінка слухняно мовчала і нічого не заперечувала. Часом сваркою справа не закінчувалася. Розлючений мірошник запалював у кімнаті свічку, взував черевики і гамселив дружину. Я припадав до щілини між дошками і дивився, як господар шмагає голу жінку хлистом. Вона прикривалася периною, стягнутою з ліжка, але чоловік висмикував ковдру, кидав її на підлогу і, виструнчившись із широко розставленими ногами, продовжував хльостати її пухке тіло батогом. Після кожного удару ніжна шкіра здувалася червоними, набряклими кров'ю рубцями.

Мірошник не знав пощади. Широко замахуючись, він шмагав шкіряним хлистом сідниці та стегна, розтинав груди і шию, батожив плечі й гомілки. Жінка втрачала сили і, лежачи, скавчала, як цуценя, а потім повзла до чоловікових ніг, благаючи про прощення.

Урешті-решт мірошник кидав батіг, задмухував свічку і лягав спати. Жінка продовжувала стогнати. Наступного дня вона прикривала рани, натужно рухалася і витирала сльози вкритими синцями й порізами руками.

У хатинці був ще один мешканець: вгодована смугаста кішка. Одного дня вона оскаженіла. Замість нявчати тварина придушено верещала. Вона ковзала попід стінами, звиваючись, мов змія, похитувала боками, що пульсували, і запускала кігті в спідницю мірошникової дружини. Кішка ревла дивним голосом і стогнала, а її пронизливі крики нікому не давали спокою. Надвечір смугаста кішка завивала, як божевільна, хльостала себе хвостом по боках і роздувала ніс.

Мірошник замкнув запалену тварину в підвалі й подався до млина, повідомивши дружину, що приведе на вечерю погонича. Не прохопившись жодним словом, жінка взялася готувати й подавати на стіл.

Погонич був сирота. Працював на фермі в мірошника перший рік. Це був високий спокійний парубок із солом'яним волоссям, яке мав звичку постійно відкидати зі спітнілого чола. Мірошник знав, що селяни пліткують про його дружину і хлопця. Казали, наче вона стає сама не своя, варто їй побачити його блакитні очі. Не зважаючи на те, що їх може побачити чоловік, вона однією рукою імпульсивно підтягала спідницю вище колін, а другою відтягувала ліф сукні, демонструючи груди й не зводячи очей з юнака.

Мірошник повернувся додому з погоничем, а на плечі приніс мішок, у якому сидів позичений у сусіда кіт із головою завбільшки з ріпу й довгим сильним хвостом. У підвалі хтиво завивала кішка. Коли господар випустив її, вона вистрибнула на середину кімнати. Тварини взялися недовірливо кружляти навколо одне одного і захекано зближались.

Господарева дружина накрила на стіл. Вечеряли мовчки. Мірошник улаштувався посередині, між дружиною і погоничем. Я ковтав свою порцію, сидячи навпочіпки біля грубки. Апетити чоловіків зачудовували мене: велетенські шматки м'яса і хліба, запиті чималими ковтками горілки, зникали в їхніх пельках, наче лісові горішки.

Лише жінка повільно жувала їжу. Коли вона нахилила голову над мискою, погонич блискавично зиркав туди, де випиналася її сукня.

У центрі кімнати смугаста кішка несподівано вигнулася дугою, вищирила зуби, випустила кігті й наскочила на кота. Він завмер, виструнчився і плюнув їй прямісінько в розпечені очі. Самичка обійшла його, стрибнула ближче, на крок відійшла і вдарила лапою по морді. Тепер кіт скрадливо закружляв навколо неї, приношуючись до п'яного запаху. Він вигнув дугою хвіст і спробував наблизитися з тилу. Але кішка його не пускала; вона розпласталася на підлозі й оберталася, наче жорно, щоразу тицяючи його в ніс своїми міцними витягнутими лапами.

Зацікавлений мірошник і його сусіди за столом, продовжуючи їсти, мовчки спостерігали за подіями. Обличчя в жінки зашарілося й навіть шия почервоніла.

Погонич підводив очі й похапцем знову відводив. Його коротким волоссям стікав піт, і хлопець весь час відкидав пасма з гарячого чола. Лише мірошник спокійно ів, спостерігаючи за котами, і час від часу глипав на дружину та гостя.

Раптом кіт нарешті наважився. Його рухи зробилися легшими. Він наближався до мети. Кицька грайливо поворухнулася, наче збиралася відсахнутися, але залицяльник підскочив угору і гепнувся на неї всіма чотирма лапами. Вчепившись подрозі у загривок, він без зайвих рухів ретельно й справно оволодів нею. Задовольнившись і виснажившись, кіт розслабився. Пришпилена до підлоги самичка пронизливо заверещала й вистрибнула з-під нього. Вона стрибнула на вже захололу піч і взялася там метушитися, наче рибка, вмиваючи лапками шию і потираючи головою теплу стінку.

Мірошникова дружина й погонич забули про свої тарілки. Вони презиралися, ковтаючи повітря повними іжі ротами. Жінка, важко дихаючи, притримала руками груди і стиснула їх, вочевидь, не тямлячи себе. Погонич переводив очі з неї на котів, облизував пересохлі вуста і силувало ковтав їжу.

Мірошник проковтнув останній шматок, відкинув голову і різко перекинув останню порцію горілки. Попри сп'яніння він підвівся, схопив залізну ложку і, ляскаючи нею по долоні, рушив до юнака. Хлопець приголомшено застиг. Жінка підсмикнула спідницю і взялася копирсатися з вогнем.

Мірошник нахилився до погонича й прошепотів щось у його почервоніле вухо. Юнак підскочив, наче його штрикнули ножем, і почав щось заперечувати. Господар голосно запитав, чи жадав він його дружину. Погонич спаленів, але змовчав. Мірошникова жінка відвернулася й продовжила мити горщики.

Мірошник тицьнув пальцем у кота, що тинявся туди-сюди, і знову зашепотів щось юнакові. Хлопець із зусиллям підвівся з-за столу, збираючись вийти з кімнати. Перекинувши свій ослін, чоловік кинувся навздогін і, перш ніж погонич щось зрозумів, враз штовхнув його до стіни, схопивши однією рукою за горло і впершись коліном у живіт. Хлопець не міг поворухитися. Заціпенівши від жаху і голосно ковтаючи ротом повітря, він щось пробелькотів.

Господиня кинулася до свого чоловіка з благаннями та слізьми. Смугаста кішка, прокинувшись, лежала на печі і згори спостерігала за виставою, а наляканий кіт застрибнув на стіл.

Одним ударом мірошник відкинув жінку подалі. А потім одним жвавим рухом, яким жінки виколупують з картоплі підгнилі місця, встромив ложку хлопцеві в око та повернув її.

Око вистрибнуло з обличчя, як жовток із розбитого яйця, і скотилося мірошниковою рукою на підлогу. Погонич завивав і верещав, однак господар міцно пришпилював його до стіни. Потім закривавлена ложка уп'ялася в друге око, що вистрибнуло ще швидше. На мить воно застигло на хлопцевій щоці, наче непевне, що робити далі; а тоді нарешті сповзло сорочкою на підлогу.

Усе це трапалося миттєво. Я не міг повірити власним очам. У мене промайнув слабенький спалах надії, що виколупані очі ще можна повернути на належне місце. Мірошникова жінка дико заволатала. Вона кинулася до сусідньої кімнати і розбудила дітей, що від жаху теж зайшлися слізьми. Погонич закричав, а потім змовк і прикрив обличчя руками. Цівки крові стікали крізь пальці його руками і повільно крапали на сорочку й штани.

Досі розлючений мірошник підштовхнув юнака до вікна, ніби не знав, що той осліп. Хлопець заточився, скрикнув і мало не наштовхнувся на стіл. Господар схопив його за плечі, розчахнув ногою двері і копняками вигнав надвір. Той знову заволав, перечепившись за поріг і впавши на подвір'я. Пси, не знаючи, що трапалося, зайшлися гавкотом.

Очні яблука лежали на підлозі. Я обійшов навколо, вловивши їхній незворушний погляд. Коти боязко вийшли на середину кімнати і почали ними гратися, наче це були клубки ниток. Їхні власні зіниці у світлі каганця перетворилися на вузькі щілини. Тварини перекочували очі, нюхали їх, облизували і лагідно перекидали одне одному м'якими лапами. Тепер здавалося, наче очі витріщаються на мене з будь-якого кутка кімнати, наче зажили новим життям і ворушилися на власний розсуд.

Я захоплено дивився на них. Якби там не було мірошника, я б забрав їх собі. Звісно ж, вони досі могли бачити. Я б поклав їх до кишені і витягав за потреби, влаштовуючи поверх своїх власних. Тоді я бачив би вдвічі краще, а може й більше. Можливо, мені вдалося б якось причепити їх на потилицю, і тоді вони б повідомляли мене (сам не знаю як), що відбувається позаду. А ще краще було б залишити їх десь, а потім дізнатися, що там відбувалося, поки мене не було.

Можливо, ці очі не збиралися служити ще комусь. Вони могли легко втекти від котів і викотитися за двері. Вони могли мандрувати полями, озерами та лісами й розглядати все навкруги, вільні, як визволені з пастки пташенята. Більше вони не помруть, адже звільнилися і завдяки своїм крихітним розмірам могли захватись у різноманітних місцях і таємно спостерігати за людьми. Збудившись від цих думок, я вирішив тихенько причинити двері та злапати очі.

Вочевидь роздратований котячими іграми мірошник викинув тварин геть і розчавив очні яблука своїми грубими черевиками. Щось тріснуло під його товстою підошвою. Чарівне дзеркало, в якому міг відбитися цілий світ, розлетілося на друзки. На підлозі залишилася купка потовченої, безформної маси. Я відчув жахливу втрату.

Анітрохи не зважаючи на мене, мірошник усівся на лавицю і, повільно розхитуючись, заснув. Я обачно підвівся, підняв з підлоги закривавлену ложку і почав збирати посуд. Це був мій обов'язок – підтримувати чистоту в кімнаті й підмітати підлогу. Прибираючи, я тримався подалі від розчавлених очей, бо не знав, що з ними робити. Урешті-решт я відвернувся, швидко змахнув клейку масу до цеберка і викинув у піч.

Прокинувся я рано. Чув, як унизу хропуть мірошник і його жінка. Обережно склав у мішок харчі, наповнив комету гарячими жаринами і, підкупивши пса на подвір'ї шматком ковбаси, втік із хати.

Біля стіни млина, під хлівом, лежав погонич. Спершу я хотів швиденько прошмигнути повз нього, але зупинився, збагнувши, що він нічого не бачить. Хлопець досі був ошелешений. Він прикривав своє обличчя руками, стогнав і схлипував. Його обличчя, руки і сорочку вкривала запечена кров. Мені хотілося сказати щось, але я боявся, що юнак запитає про свої очі й доведеться сказати, щоб він забув про них, адже мірошник розчавив їх на пюре. Мені було страшенно шкода бідолахи.

Я замислився, чи не втрачає людина разом із зором також спогади про все побачене раніше. Якщо так, то не зможе більше бачити навіть уві сні. А якщо ні, якщо сліпі можуть бачити завдяки своїй пам'яті, то це не так уже й погано. Як на мене, світ був усюди однаковий, і навіть якщо люди відрізнялися одне від одного, як тварини й дерева, бачивши їх стільки років, можна було чудово запам'ятати, як саме вони виглядають. Я прожив лише сім років, але пам'ятав чимало. Коли я заплющував очі, то безліч дрібниць поверталися, неначе живі. Хтозна, можливо,

без очей погонич побачить зовсім інший, значно захопливіший світ.

Я почув якісь звуки, що долітали з села. Налякавшись, що мірошник може прокинутися, я рушив своєю дорогою, час від часу торкаючись власних очей. Тепер я йшов значно обачніше, адже знав, що в очних яблук не надто міцні корені. Якщо нахилитися, вони звисають, мов яблука з дерев, і можуть легко випасти. Я вирішив перестрибувати паркани, високо задерши голову, але з першої ж спроби перечепився і впав. Налякано торкнувся пальцями очей і переконався, що вони досі на місці. Ретельно перевіривши, чи як слід вони заплющуються й розплющуються, я задоволено помітив, як летять куріпки та дрозди. Вони рухалися надзвичайно швидко, але мій погляд устигав за ними і навіть обігнав птахів, коли вони злетіли попід хмари, ставши меншими за дощові краплинки. Я пообіцяв собі запам'ятовувати все побачене; якщо хтось колись виколупає мені очі, я до самої смерті згадуватиму те, що бачив.

5

Моїм обов'язком було розставляти тенета для Леха, що продавав пташок у кількох сусідніх селах. У полюванні ніхто не міг з ним змагатися. Зазвичай він працював один. Мене узяв тому, що я був дуже маленький, худий і легкий, а отже міг розставляти тенета там, куди йому самому не вдавалося дістатися: на тоненьких гілочках дерев, в густих заростях кропиви й чортополоху, на розкислих від води острівцях серед трясовин і боліт.

Родини в Леха не було. У його хатині жило багато різних пташок, від звичайного горобця до мудрої сови. Селяни вимінювали його здобич на харчі, тож Лех міг не турбуватися про найнеобхідніше: молоко, масло, сметану, сири, хліб, мисливські сосиски, горілку, фрукти та навіть одяг. Усе це він отримував у найближчих селах, розносячи клітки з пташками й торгуючи їхньою красою й умінням співати.

Лехове обличчя вкривали прищі й ластовиння. Селяни запевняли, що так виглядають ті, хто краде яйця з ластівчиних гніздечок; сам чоловік стверджував, що заробив таку пику, легковажно плюючи у вогонь в дитинстві; він казав, наче його батько, сільський писар, хотів вивчити його на священика. Але його тягнуло до лісу. Він вивчав життя пташок і заздрив їхньому вмінню літати. Одного дня Лех утік із батькової хати і, наче вільний, усіма забутий птах, вирушив у мандри

від села до села, від лісу до лісу. Саме тоді він і навчився лапати пташок. Спостерігав за чудернацькими звичками куріпок і жайворонків, наслідував безтурботний крик зозулі, тріскотіння сороки, ухання сови. Вивчив шлюбні звичаї снігурів; ревниву лють деркача, що кружляв над покинутим самичкою гніздом; і смуток ластівки, чие гніздечко заради розваги зруйнували хлопчиська. Він розумів таємниці соколиного польоту і захоплювався терплячістю лелеки, коли той полював на жабок. Заздрив солов'їному співу.

Так поміж пташок та дерев і минули його молоді роки. Тепер він стрімко лисів, зуби гнили, шкіра на обличчі звисала складками, а очі поступово робилися короткозорими. Кінець кінцем чоловік оселився у збудованій власноруч хатині, де один куток зайняв сам, а інші заставив пташиними клітками. На самісінькому дні однієї такої клітки знайшлося місце для мене.

Лех любляв оповідки про своїх пташок. Я жадібно слухав кожне його слово. Дізнався, що зграї лелек зазвичай прилітають з-за далеких океанів на день Святого Юзефа[9 - День Святого Юзефа відзначають 19 березня.] і залишаються в селі, поки Святий Бартоломій[10 - День Святого Бартоломія відзначають 24 серпня.] не зажене жердинами для хмелю всіх жаб у болото. Грязюка набивається жабам у роти, і лелеки, не чуючи їхнього квакання, нічого не можуть вполювати, тож відлітають. Лелеки приносять щастя мешканцям будинків, на яких в'ють гнізда.

Лех був єдиною в окрузі людиною, що знала, як заздалегідь приготувати лелече гніздо, а в цих гніздах завжди ховалися тенета. За таке будівництво чоловік брав гарну платню, тож лише найзаможніші селяни могли дозволити собі скористатися його послугами.

До зведення нового гнізда птахолов ставився надзвичайно розважливо. Спершу він встановлював на середині обраного даху борону, створюючи основу для майбутньої домівки. Вона завжди трохи хилилася на захід, щоб панівні вітри не завдали великих збитків. Потім Лех наполовину забивав до борони довгі цвяхи, що мали послужити опорою для гілочок і сіна, які лелеки назбирають самостійно. Перед прильотом птахів чоловік прив'язував до центру борони великий шматок червоної тканини, щоб привернути увагу лелек.

Усі чудово знали, що побачений навесні в польоті перший лелека віщує удачу, однак якщо побачений першим навесні лелека сидів, це обіцяло цілий рік негараздів та халеп. А ще лелеки мали свідчення про все, що відбувалося в селі.

Вони ніколи не поверталися на дах, під яким за їхньої відсутності стався якийсь злочин або люди жили у гріху.

Це були дивні птахи. Лех розповідав мені, як його якимось дзьобнула самичка, що сиділа на яйцях, коли він спробував поправити гніздо. Тоді він помстився, підклавши їй одне гусяче яйце. Коли вилупилися пташенята, лелеки зачудовано розглядали своє потомство. Один із дітлахів виявився коротконогим потворою з пласким дзьобом. Батько Лелека звинуватив дружину у зраді й хотів негайно вбити позашлюбне пташеня. Матір Лелека відчувала, що малюка слід залишити в гнізді. Родинна сварка тривала кілька днів. Урешті-решт самичка вирішила самотійно врятувати життя гусеняті й обережно спустила його на солом'яну покрівлю, з якої той цілий і неушкоджений впав на якусь копицю.

Може здатися, наче справа владналася і шлюбна гармонія нарешті поновилася. Однак коли настав час відлітати у вирій, лелеки, як завжди, зібралися на нараду. Після обговорення птахи вирішили, що самичка винна у зраді й не заслужила права супроводжувати свого чоловіка. Вирок належним чином виконали. Перш ніж злетіти своїм бездоганним клином, птахи накинулися на віроломну дружину дзьобами та крилами. Мертва птаха впала на землю поруч із будинком під солом'яною покрівлею, на якій раніше жила. А біля її тіла селяни знайшли гидке гусеня, що плакало гіркими сльозами.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

1

Видатний давньогрецький поет, «батько комедії», для його творів характерна гостра політична сатира. – Тут і далі прим. пер.

2

Соціально-політична та релігійна течія в Юдеї, що виникла в епоху Маккавеїв у другій половині I століття до н. е. і оформилася остаточно в середині I століття н. е. Була одним із розгалужень руху фарисеїв. Непримиренні супротивники римлян, відіграли провідну роль у Першій юдейсько-римській війні.

3

Особистості або групи, мета яких – переслідування осіб, обвинувачених у справжніх чи вигаданих злочинах, що не дістали заслуженого покарання, в обхід правових процедур.

4

Емігрантів (фр.).

5

Міжнародна неурядова організація, що об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів і створена з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; акцентує увагу на ролі літератури в розвитку взаєморозуміння і світової культури; бореться за свободу слова, захищає права письменників. Тепер охоплює також представників інших жанрів, таких як журналісти й історики.

6

Військово-поліційна організація Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.

7

Нідерландський живописець, один із найвідоміших майстрів Північного Відродження.

8

За найпоширенішою версією, привид жінки-плакальниці, що оповіщає про смерть.

9

День Святого Юзефа відзначають 19 березня.

10

День Святого Бартоломія відзначають 24 серпня.

Купить: https://telnovel.me/kos-ns-kiy_-zhi/rozfarbovaniy-ptah

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)